

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

BARBARA HOLEŠEK

MENTOR: doc. dr. DAMIJAN GUŠTIN

RAZVOJ IN FORMACIJA PROSTOVOLJNE
PROTIKOMUNISTIČNE MILICE 1942 – 1943 V LJUBLJANSKI
POKRAJINI

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, SEPTEMBER 2004

KAZALO

1. UVOD.....	4
2. METODOLOŠKO–HIPOTETIČNI DEL	6
2.1. OPREDELITEV PREDMETA PREUČEVANJA.....	6
2.2. CILJI PREUČEVANJA.....	6
2.3. HIPOTEZE.....	7
2.4. METODE PREUČEVANJA.....	7
2.5. OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV.....	9
3. POLITIČNO IN DRUŽBENO OZADJE NASTANKA MVAC	11
3.1. KAPITULACIJA JUGOSLAVIJE IN OKUPACIJA SLOVENSKEGA PROSTORA.....	11
3.2. OKUPACIJSKI SISTEMI NA SLOVENSKEM ZASEDENEM OZEMLJU	13
3.3. SLOVENSKI POLITIČNI PROSTOR V ČASU OKUPACIJE.....	17
3.4. ITALIJANSKA UPRAVA IN SLOVENSKA REAKCIJA	20
3.5. POJAV OBOROŽENIH SKUPIN.....	24
4. NASTANEK MVAC	33
4.1. ŠTAJERSKI BATALJON IN LEGIJA SMRTI	33
4.2. FORMIRANJE VAŠKIH STRAŽ NA NOTRANJSKEM.....	34
4.3. FORMIRANJE VAŠKIH STRAŽ NA DOLENJSKEM.....	38
4.4. FORMIRANJE VAŠKIH STRAŽ NA OBMOČJU LJUBLJANE	41
4.5. NASTANEK MVAC	44
5.1. NALOGE MVAC	45
5.3. BOŽIČNE RACIJE.....	48
6. FORMACIJA PROSTOVOLJNE PROTIKOMUNISTIČNE MILICE50	
6.1. POPOLNJEVANJE	50
6.2. STATUS PRIPADNIKOV	52
6.3. OBOROŽITEV, OPREMA IN PRESKRBA.....	55
6.4. POVELJEVANJE, ODLIKOVANJE IN NAPREDOVANJE	59
7. ITALIJANSKI NADZOR NAD MVAC.....	61
7.1. MVAC V SHEMI ITALIJANSKIH OBOROŽENIH SIL	61
7.2. ITALIJANSKI ODNOS DO MVAC.....	63
8. PARTIZANSKA PROTIOFENZIVA	67
8.1. POLETNA ITALIJANSKA OFENZIVA V LJUBLJANSKI POKRAJINI	67

8.2. NAPADI PARTIZANOV NA POSADKE MVAC.....	68
9. KAPITULACIJA ITALIJE IN RAZPAD MVAC.....	72
10. VERIFIKACIJA HIPOTEZ	76
11. ZAKLJUČEK	78
12. LITERATURA:.....	79
12.1. ARHIVSKI VIRI	79
12.2. ZBORNIKI ARHIVSKIH VIROV	79
12.3. KNJIGE.....	80

1. UVOD

Obdobje druge svetovne vojne je bilo za Slovence izjemno težko, saj so se po razpadu Kraljevine Jugoslavije znašli pod okupacijo treh različnih tujih držav. Poleg vseh strahot, ki jih okupacija lahko prinese, so bili Slovenci soočeni tudi z drugačne vrste preizkušnjo. Kot večina evropskih narodov so Slovenci kmalu začeli organizirati odporiško gibanje, vendar so se tu znašli pred težavo ideološke narave. Stranke in skupine predvojnega političnega prostora si niso bile enotne v načinu in organizaciji odpora. Tako je ena skupina strank oziroma političnih interesnih skupin ustanovila Narodni svet, ki se je odločil za sodelovanje z okupatorjem ter tako zaščito prebivalstva pred nepotrebnimi represalijami nad civilisti. Drugi pol je predstavljala Osvobodilna fronta slovenskega naroda, v kateri je bila najmočnejša Komunistična partija Slovenije, predvojna ilegalna stranka delavskega razreda. Ta je od vsega začetka zagovarjala oborožen odpor proti okupatorju. Ti dve skupini sta predstavljali dva pola delitve Slovencev, katerima so se kasneje pridružile še druge politične in interesne skupine ter prebivalstvo.

Relativno samostojno opcijo je predstavljal predvojni liberalni tabor, ki se je po okupaciji organiziral v oboroženo formacijo četnikov in kot vrhovnega poveljnika priznavala Dražo Mihailovića. Tako kot četniki so tudi Osvobodilna fronta in druge skupine začele ustanavljati oborožene skupine. Na začetku so stekli celo poskusi približevanja teh ideološko povsem nasprotujočih si skupin, ki pa niso obrodili sadov. Poleg povsem različnega pogleda v odnos do okupatorja, je skupine združevala tudi različna vizija povojne Slovenije oziroma Jugoslavije. Komunisti so zagovarjali ustanovitev sovjetske republike po vzoru Sovjetske zveze. Predvojni liberalci so verjeli v novo, demokratično Kraljevino Jugoslavijo na federativni bazi. Predvojni klerikalci oziroma člani in simpatizerji Slovenske ljudske stranke pa so prihodnost videli v ponovni navezavi na sredjeevropski prostor. Z nadaljevanjem vojne so se zaostrovala nasprotja med posameznimi skupinami in prihajalo je tudi do fizičnih obračunavanj. V času stopnjevanega nasilja tako s strani partizanov kot italijanskega okupatorja, je prišlo do nastanka slovenske protirevolucije in kasneje kolaboracije. Zaradi svojega predvojnega ilegalnega statusa je bila edina skupina, ki je bila vajena delovanja v ilegali ravno komunistična partija. Ostale skupine so v boju proti partizanom kmalu poiskale sodelovanje okupatorja. Takšne vrste sodelovanja je bilo najprej z obeh strani povezano z veliko mero skepticizma in nezaupanja ter predvsem s

strani slovenskih protikomunističnih skupin pojmovano kot nujno in začasno zlo. S časom je sodelovanje med italijansko vojsko in formacijami protirevolucionarnega tabora postalo učinkovito in smiselno za obe strani. O dejanski, formalni kolaboraciji lahko govorimo po nastanku Prostovoljne protikomunistične milice, ki jo je poveljstvo italijanskega XI. armadnega zbora ustanovilo, da je tako lažje izvajalo nadzor ter nudilo logistično in materialno podporo tem poprej ilegalnim formacijam. Sodelovanje med obema stranema v boju proti partizanskemu gibanju, v katerem so oboji v prvi vrsti videli komuniste, je trajalo vse do kapitulacije Italije. Po kapitulaciji Italije septembra leta 1943, so se oborožene formacije protirevolucije bile prisiljene umakniti pred partizansko vojsko. Jeseni 1943 so doživele dva velika poraza in sicer v Grčaricah in na Turjaku.

2. METODOLOŠKO–HIPOTETIČNI DEL

2.1. OPREDELITEV PREDMETA PREUČEVANJA

Predmet preučevanja diplomskega dela je Prostovoljna protikomunistična milica, ki je na ozemlju t.i. Ljubljanske pokrajine delovala v času med avgustom 1942 in septembrom 1943. Prostovoljna protikomunistična milica, oziroma MVAC («Milizia volontaria anticomunista») je bila kolaboracionistična formacija slovenskega protirevolucionarnega tabora. Nastala je kot več med seboj povezanih postojank t.i. vaških straž, ki jih je odporniško gibanje imenovalo »bela garda«. Kasneje so te ohlapne formacije prišle pod skupno poveljstvo in organizacijsko strukturo italijanske vojske, v sestavi katere so ostale do njene kapitulacije septembra 1943.

Pri predmetu preučevanja me je zanimalo ozadje nastanka slovenskega protirevolucionarnega tabora, politični in ideološki motivi za nastanek kolaboracionistične tvorbe takšnega formata ter subjekti, ki so se vanjo vključevali.

Glede na to, da MVAC kot formacija v preteklosti ni bila deležna obsežnega znanstveno-zgodovinskega preučevanja, sem ocenila, da bi bila analiza tega dela slovenske zgodovine zelo zanimiva. Pri tem sem se osredotočila na formacijo, njen razvoj in delovanje v okviru italijanske vojske oziroma izven njenih pristojnosti.

2.2. CILJI PREUČEVANJA

Diplomsko delo skuša prikazati najprej politično in družbeno ozadje pogojev nastanka MVAC, njen razvoj, formacijo, naloge in namen ter oblike italijanskega nadzora nad njenim delovanjem. Predstaviti skušam posamezne oborožene skupine, ki so se zatele v kolaboracijo in odnose med njimi. Orisati skušam odnose med posameznimi oboroženimi skupinami slovenske reakcije in narodnoosvobodilnim gibanjem ter tako osvetliti pojav kolaboracije pri Slovencih.

Nenazadnje želim prikazati tudi odnos italijanskega okupatorja do kolaboracionističnih enot vključenih v njihovo vojsko.

Prikazati skušam tudi kdo so bili tisti Slovenci, ki so se vključili v MVAC in kaj se je zgodilo s pripadniki milice po kapitulaciji italijanske vojske. Delo zaključujem s formalnim koncem delovanja milice ter okoliščinami, ki so do tega privedle.

Moj namen je bil osveliti tisto obdobje slovenske zgodovine, ki je ostalo zatemnjeno in stigmatizirano skozi več generacij. O njem niso nastajala obsežnejša znanstvena dela, njihovi pripadniki so še danes zaznamovani predvsem s stigmo kolaboracije. Analiza Prostovoljne protikomunistične milice je danes še vedno sporna tema in moj cilj je objektivno analizirati in prikazati nekatere dejavnike njenega obstoja in delovanja.

2.3. HIPOTEZE

Prostovoljna protikomunistična milica ali MVAC, oziroma vojaške formacije vanjo vključene, brez podpore italijanske vojske na slovenskem prostoru ne bi mogle predstavljati relevantnega nasprotnika partizanskemu gibanju oziroma narodnoosvobodilemu boju in obstati kot formacija.

Generalno hipotezo sem podprla tudi s pomožnima oziroma delovnim hipotezama;

1. italijanska vojska je MVAC oziroma vanjo vključenim oboroženim formacijam dajala veliko materialno in tehnično podporo, brez katere te enote ne bi mogle delovati v pogojih vojne in se učinkovito boriti proti partizanski vojski in OF,
2. italijanska vojska je s svojim aparatom dajala naloge MVAC in jo preko svojih formalnih vzvodov tudi konstantno nadzirala in usmerjala.

2.4. METODE PREUČEVANJA

V diplomskem delu sem se odločila za metodološki pristop zgodovinske analize virov. Pri tem sem se osredotočila na neempirično analizo primarnih in sekundarnih virov.

Med primarne vire vključujemo dokumente, poročila, pogodbe, dopise, ukaze, povelja in podobne vire. Za moje diplomsko delo so relevantni dokumenti iz obdobja druge svetovne vojne in sicer za čas italijanske okupacije slovenskega prostora, torej od aprila 1941 do vključno septembra 1943. Tako sem upoštevala dokumente poveljstva italijanskega XI. armadnega zbora, dokumente narodnoosvobodilnega gibanja slovenskega naroda, dokumente slovenskega protikomunističnega tabora ter druge, za temo diplomskega dela, relevantne vire.

Poleg primarnih sem pri nastajanju diplomskega dela analizirala tudi večje število sekundarnih virov, člankov, monografskih publikacij, zbornikov in drugih virov. Z vidika sekundarnih virov so najbolj dostopni in v največji meri zastopani viri narodnoosvobodilnega gibanja, veliko manj pa je virov medvojnega protikomunističnega tabora zaradi povojne cenzure. Sekundarni viri protirevolucije se pojavljajo šele v zadnjih nekaj letih.

Izmed družboslovnih metod sem uporabila v prvi vrsti **primerjalno metodo**, s katero sem primerjala vire ideološko nasprotujočih si taborov in iz takšne primerjave skušala izluščiti čimbolj objektivna dejstva.

Poleg primerjalne sem uporabila tudi **deskriptivno metodo**, ki je v pričujočem diplomskem delu najpomembnejše sredstvo raziskovanja, saj sem tako skušala analitično prikazati vse parametre, ki sestavljajo predmet preučevanja tega diplomskega dela.

Pri analizi virov sem se srečevala predvsem s težavo razbiranja objektivnih podatkov iz pretežno ideološko obarvane literature. Primarni viri so bili mnogokrat skopi glede dejanskih empiričnih podatkov, sekundarni pa zaradi svoje ideološke usmeritve velikokrat zavajajoči.

Analiza zgodovinskih virov je vedno v nevarnosti, da postane pristranska. Noben zgodovinski vir ni absolutna resnica, ampak gre vedno za interpretacijo določenega zgodovinskega dogodka. Praviloma potrjeni so tisti podatki, ki jih več virov neodvisno navaja na enak način. Znano dejstvo je, da se zgodovina piše vedno v določenem časovnem kontekstu in v primeru vojne jo pišejo zmagovalci. Zgodovina torej niso

predvsem sama dejstva, ampak vsakokratna interpretacija teh dejstev. In četudi se lahko zanesemo na empirični del zgodovinskih oziroma znanstvenih virov, ostajajo njihove ideološke konotacije velika nevarnost za objektivnost družboslovnega raziskovanja.

V pričujočem diplomskem delu sem se skušala pastem zgodovinske analize izogniti in ohraniti čim večjo stopnjo objektivnosti, zato sem za analizo teme preučila veliko število virov vseh ideoloških usmeritev vpletenih v konflikt in relevantnih za to specifično in kontroverzno obdobje slovenske zgodovine.

2.5. OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV

MILIZIA VOLONTARIA ANTICOMUNISTA, MVAC (Prostovoljna protikomunistična milica). Enote, sestavljene iz domačinov, ki so se na operacijskem območju italijanske II. armade bojevale proti partizanom v sodelovanju z okupatorskimi enotami ali v njihovi sestavi. V Sloveniji so se v MVAC vključile različne skupine protirevolucionarnega tabora, ki so na območju italijanskega okupiranega ozemlja nastajale spomladi in poleti 1942.

KOLABORACIJA je izraz za prostovoljno aktivno sodelovanje z okupatorjem. Pojem je nastal po letu 1940 in sicer po nemški okupaciji Francije. Gre za tiste vrste in vidike sodelovanja z okupatorjem, ki ni nujno za preživetje prebivalstva v vojnih razmerah in je dolgoročno škodljivo za okupirano družbo, kratkoročno pa je vprašljivo tudi z vidika časti. Kolaboracija je lahko upravna, vojaška, ekonomska, politična, ideološka, kulturna in podobno. Nastopi lahko takoj po okupaciji ali kot rezultat razvoja dogodkov na okupiranem ozemlju šele kasneje. Vzroke za pojav kolaboracije gre iskati tudi v socialnih, političnih, ideoloških zlasti pa v mednacionalnih nasprotjih okupiranih dežel.

»BELA GARDA« je skupen vrednostni izraz za kolaboracionistične formacije slovenske protirevolucije, natančneje formacije slovenskega političnega katolicizma, v obdobju do kapitulacije Italije. Ime izhaja iz časov oktobrske revolucije, ko so s tem izrazom prav tako imenovali reakcionarne sile protirevolucije. Gre za slabšalni izraz, ki so ga uporabljali njihovi nasprotniki, Osvobodilna fronta (OF) in nosilci narodnoosvobodilnega boja (NOB), nekaj časa pa tudi italijanske oblasti.

VAŠKE STRAŽE je skupno ime za oborožene enote slovenskega protikomunističnega tabora, ki jih je predvsem v času poletne italijanske ofenzive leta 1942 začela ustanavljati bivša Slovenska ljudska stranka (SLS). Vaške straže so bile dejanske formacije, ki so skupaj s še nekaterimi drugimi enotami tvorile »belo gardo«.

»PLAVA GARDA«; »Plavo gardo« so prav tako sestavljale oborožene sile slovenske protirevolucije, v tem primeru pod vodstvom predvojnega liberalnega političnega tabora. Nastala je kot slovenska zastopnica oboroženih formacij četnikov, ki jim je poveljeval Draža Mihailović. Slednji je bil imenovan za generala jugoslovanske vojske jeseni 1941 po razkosljanju Kraljevine Jugoslavije. Istega leta je bil s strani jugoslovanske vlade v Londonu imenovan za vojnega ministra ter vrhovnega poveljnika jugoslovanske vojske v domovini. V Sloveniji je »plavo gardo« vodil major Karel Novak. Tako kot »bela garda« so tudi četniki za primarnega sovražnika šteli OF in partizansko vojsko. »Plava garda« je bila s strani partizanske vojske poražena jeseni 1943 v Grčaricah.

3. POLITIČNO IN DRUŽBENO OZADJE NASTANKA MVAC

3.1. KAPITULACIJA JUGOSLAVIJE IN OKUPACIJA SLOVENSKEGA PROSTORA

6. aprila 1941 leta so sile osi napadle Kraljevino Jugoslavijo, ki jo je tako zajel plamen druge svetovne vojne. Nemške, italijanske in madžarske sile so izkoristile prednost nepripravljene jugoslovanske vojske in elementa presenečenja ter brez večjih ovir zasedle državo.

Vojno so začeli nemški bombniki, ki so z letališč v Romuniji in Bolgariji napadali Beograd. Nemška armada je prodirala iz Bolgarije proti Skopju ter v nekaj dneh zasedla Makedonijo. Njeno levo krilo je prodiralo naprej proti Grčiji, kjer se je pridružilo italijanskim silam. Nemške in madžarske sile so iz Romunije prodirale proti Beogradu.

Kraljevina Jugoslavija napada sil osi ni pričakovala, saj Nemčija po letu 1938, ko je anektirala Avstrijo, ni predstavljala večje grožnje Balkanu. Nasprtno, z mirom v tem predelu sveta je predvsem veliko pridobila. Prav tako neposredne grožnje ni predstavljala Italija, ki je od Jugoslavije po aneksiji Albanije imela predvsem gospodarske koristi. Poleg tega so med silami osi in balkanskimi državami tekli tudi pogovori o ustanovitvi nevtralnega bloka balkanskih držav, ki bi predstavljal surovinsko bazo za nadaljnja osvajanja fašizma in nacizma. (Ferenc, 1987: 12)

Zgodba o nevtralnosti se je končala v marcu 1941, ko je Jugoslavija odklonila pristop k trojnemu paktu po vzoru Romunije, Bolgarije in Slovaške ter silam osi ponudila samo podpis sporazuma o nenapadanju. Zaradi političnih pritiskov je 25. marca 1941 vlada Kraljevine Jugoslavije s predsednikom vlade Dragišo Cvetkovićem in zunanjim ministrom Aleksandrom Cincarjem – Markovićem na čelu podpisala pogodbo o pristopu Kraljevine Jugoslavije k trojnemu paktu. Sledili so veliki socialni nemiri po vseh večjih mestih v državi, ki so kulminirali 27. marca v državnem udaru. Tega je izvedla skupina zahodno usmerjenih oficirjev, nasprotnikov pristopa k trojnemu paktu, pod vodstvom generala Dušana

Simovića. Kljub splošnemu pričakovanju pa Jugoslavija ni odstopila od pristopa k silam osi.

Kraljevina Jugoslavija se je ob napadu politično sesula, vlada s kraljem na čelu je pobegnila v London, od koder je skušala nemoteno voditi državo ter vplivati na politično prihodnost Jugoslavije vse do konca druge svetovne vojne. Ob prebegu vlade se je jugoslovanska vojska znašla brez neposrednega vrhovnega poveljstva in posledično v relativno kratkem času kapitulirala. Aprilska vojna je kot vojna trajala vsega šest dni.

Kraljevina Jugoslavija ni bila pripravljena na možnost tako nenadnega napada, niti ni imela učinkovitega obrambnega načrta. Posledica tega dejstva je bilo naglo razpadanje jugoslovanske vojske, ki je sledilo splošni zmedi. Slednjo je povzročil v prvi vrsti prebeg kralja in vlade, saj je država ostala brez vodstva. Vojaki in častniki so množično zapuščali svoje položaje ter tako omogočili vsem trem okupatorjem hitro zasedbo. 17. aprila 1941 je jugoslovanska vojska podpisala brezpogojno kapitulacijo, večina vojske je bila zajeta, večina orožja in materiala v rokah okupatorja.

Po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije so si njeno ozemlje razdelile Nemčija, Italija, Bolgarija, Madžarska ter novo nastala Neodvisna država Hrvaška (NDH). Slovensko ozemlje so si razdelile Nemčija, Italija in Madžarska. Nemčija je bila nosilka pobude za vojno proti Jugoslaviji, zato je imela pobudo tudi pri razdelitvi njenega ozemlja. 3. in 12. aprila 1941 je Adolf Hitler izdal dve navodili o delitvi jugoslovanskega ozemlja med svoje zaveznike. Nemčiji je pripadla severna Slovenija, Srbija v mejah iz leta 1912 z Banatom, Kosovsko Mitrovico in Sremom. Slednji je po avgustu istega leta pripadal NDH.

Italiji je pripadla večina Dolenjske in Notranjske, ki sta kasneje tvorili Ljubljansko pokrajino. Poleg tega je Italija dobila tudi večino jadranske obale in otočja. Preostalo slovensko ozemlje je pripadlo Madžarski. Nemčiji je pripadlo 29,9% celotnega ozemlja Kraljevine Jugoslavije, Italiji 15,6%, Madžarski 5%, Bolgariji pa 11,4%. NDH je obsegala 39,1% površine bivše Kraljevine Jugoslavije. Država je bila razkosana tudi tako, da je bil vsak narod razdeljen med vsaj dva okupatorja in vsak narod je bil razbit na več upravnih enot. (Enciklopedija Slovenije, zvezek 8: 120-121)

Italija je ob okupaciji slovenskega prostora dobila manj, kot je pričakovala, saj je demarkacijska linija med nemško in italijansko okupacijsko cono tekla veliko južneje kot so Italijani pričakovali. Meja je tekla med kraji Peč – severno od Vrha in južno od Luknje – severno od Polhovega gradca – severno od Ježice – Litija (nemška) – Mirna (italijanska) – Cerklje (nemško) – Brežice (nemške). Ta demarkacijska črta se do kapitulacije Italije ni spreminjala. (Nenezić: 65)

Slovensko ozemlje je poleg nemških II., IV., VII. armade ter I. skupine armad okupiral italijanski XI. armadni zbor (»XI. corpo d'Armata«) v sestavi II. armade, ki je združeval naslednje enote:

- neposredno podrejene enote (artilerija, obmejna garda, minerji ipd.),
- XIV. pehotna divizija »Isonzo«,
- XIII. pehotna divizija »Re«,
- 75. legija »Črne srajce«,
- pehotna divizija »Ravenna«,
- III. gorski odred »Valle« (Cuzzi: 17-18).

XI. armadnemu zboru je poveljeval general Mario Robotti. Armadni zbor je bil neposredno podrejen drugi italijanski armadi pod poveljstvom generala Vittorija Ambrosija. Po napadu na Jugoslavijo 6. aprila, se je poveljstvo II. armade premaknilo s Kanala na Soči in se utrdilo na Sušaku, kjer je ostalo do kapitulacije Italije. Italijani so v Ljubljano vkorakali 11. aprila 1941, kjer so takoj uvedli vojaško upravo.

3.2. OKUPACIJSKI SISTEMI NA SLOVENSKEM ZASEDENEM OZEMLJU

Okupacijske politike posameznih okupatorjev slovenskega prostora so se med seboj močno razlikovale, vse pa so imele isti cilj; čimprej asimilirati prebivalstvo novo priključenih ozemelj ter ta ozemlja tako na dolgi rok priključiti matičnim državam. Metode doseganja tega cilja so se med seboj razlikovale po stopnji represivnosti. Najokrutnejši okupacijski sistem je bil nemški. Nemci so takoj po zasedbi začeli s fizičnim iztrebljanjem, množičnimi izgoni ter naseljevanju Nemcev na poprejšnja slovenska območja. Nemčija je tako na Balkanu nadaljevala s politiko širjenja življenjskega prostora (»Lebensraum«) nemštvu.

Nemci so ukinjali številna slovenska društva ter zaplenili njihovo imetje, uvedli so prepoved tiska, uničevali slovenske knjige, vpeljevali nova krajevna imena ter ustanavljali nemške izobraževalne ustanove. Nemci so za prebivalstvo zasedenih ozemelj vpeljali tudi prisilno mobilizacijo.

Madžarski okupacijski sistem je bil nekoliko milejši od nemškega, operiral pa je z enakimi elementi. Madžari so izganjali predvsem slovenske izobražence, uvajali madžarščino kot učni jezik v šole, prepovedali uporabo slovenščine ter uničevali slovensko kulturo in kulturno dediščino.

Italijanski okupacijski sistem se je od nemškega in madžarskega v začetni fazi precej razlikoval. V osnovi je bil v primerjavi s prejšnjima veliko bolj mil, vsaj z vidika začetne represivnosti. Italijanski okupacijski sistem ni prepovedoval slovenščine v javni rabi niti ni načrtno uničeval slovenske kulture in kulturne dediščine. Ljubljanska pokrajina je po okupaciji uživala načelni status etnične in kulturne avtonomije. Njene že obstoječe oblastne strukture so imele možnost sodelovati pri upravi, uvedena je bila dvojezičnost in Slovenci so bili oproščeni služenja v italijanski vojski. Začetna »velikodušnost« je veljala predvsem kulturnikom, izobražencem in umetnikom. (Lešnik, Tomc: 14-15) Dodati je treba, da je bilo dejansko sodelovanje slovenskih oblastnih struktur bolj fiktivne kot realne narave, saj italijanska okupacijska oblast ni upoštevala interesov meščanskih strank, Narodnega odbora ali kasneje Konzulte za Ljubljansko pokrajino pri sprejemanju upravnih odločitev.

Po tedaj veljavnem vojnem pravu je bila okupacija definirana kot začasno izvrševanje državne oblasti na zasedenem ozemlju, ki lahko traja vse dokler ni pravni status ozemlja dokončno razrešen. Okupator nad zasedenim ozemljem ni imel dejanske suverenosti, imel je zgolj pravico izvrševanja oblasti. Kot tak je imel pravico do izvajanja določenih ukrepov. Polno pravno suverenost je lahko okupator na zasedenem območju dosegel na dva načina, z mirovno pogodbo ali priključitvijo. Slednja je bila možna le v primeru, da je okupator zasedel celotno ozemlje določene države, s čimer je poprejšnja oblast tam prenehala obstajati. To posledično pomeni, da zasedeno ozemlje ni več imelo državne strukture, s katero bi okupator lahko podpisal mirovno pogodbo. Aneksija je bila po mednarodnem vojnem pravu prepovedana. Okupator ni smel v času okupacije spreminjati zakonodaje okupirane države. Okupator je bil dolžan skrbeti za javni red in mir na

zasedenem ozemlju, prav tako ni smel posegati v delo pravosodnih ter upravnih organov. Okupator je imel pravico do uvedbe izrednega stanja ter vzpostavitve vojaških sodišč. Na drugi strani je morala biti prebivalcem zagotovljena varnost pod pogojem, da se niso zoperstavljali uredbam okupatorja ali ga skušali zavirati v njegovem vojaškem delovanju. Izsiljevanje podpore prebivalstva okupatorju je bilo prepovedano. (Tomšič: 72 – 83)

Italijanski okupator je vsaj na začetku upošteval nekatera načela mednarodnega prava, česar za nemškega ali madžarskega okupatorja ne moremo trditi. Če že ne dejansko, je italijanski okupator vsaj na papirju ohranjal nekatera načela, ki jih je kasneje opustil iz različnih razlogov. Glavni razlog je bilo čedalje bolj aktivno delovanje aktivistov OF in kasneje partizanov.

Razloge za milejši okupacijski sistem gre iskati med drugim tudi v zgodovini odnosov med kraljevinama Jugoslavijo in Italijo. Ti so bili skozi desetletja XX. stoletja zaznamovani s spori in italijanskimi nacionalistično ekspanzionističnimi tendencami. Te so prišle do izraza ob koncu prve svetovne vojne in podpisu rapalske pogodbe, po kateri je velik del slovenskega ozemlja po podpisu mirovnega sporazuma pripadel Kraljevini Italiji. Nova razmejitvena črta je tekla po točkah: Peč – Jalovec – Triglav – Možic – Porezen – Blegoš – Hotedrščica – Planina – Javorniki nad Cerknico – Biška gora – Snežnik – Kastav – morje (Repe: 103).

To območje se je med obema vojnama imenovalo Julijska krajina in je poleg povojne gospodarske krize trpelo tudi posledice fašističnega nasilja, ki se je trudilo to območje čimprej poitalijančiti ter asimilirati z vsemi preizkušenimi raznarodovalnimi ukrepi. Posledica tega so bila množična izseljevanja predvsem srednjega sloja in izobražencev.

Fašistično nasilje se je pojavilo že v začetku dvajsetih let prejšnjega stoletja in se je proti koncu tridesetih samo še stopnjevalo. Obsegalo je požiganja, uničevanja slovenske lastnine in podobna represivna dejanja, ki so segala celo do odprave slovenščine iz javnega življenja. (Repe: 114 –115)

Že tako slabe odnose med državama je poslabšala še italijanska zasedba in kasneje aneksija Albanije, ki so ji sledili pritiski v smeri pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu. Še en pomemben razlog za milejšo obliko okupacijskega sistema gre iskati tudi po praktični plati.

Kot pravi Dragan Nenezić (1999: 85-86) je italijanski fašizem od italijanskega nacionalizma podedoval med drugim tudi velikoitalijansko idejo, po kateri je osnovni cilj države osvajanje novih ozemelj in šele v drugem planu ekonomsko in politično podjarmljenje.

Tako italijanski okupacijski sistem v osnovi ni spreminjal načina in vzvodov izvajanja oblasti državnega aparata na novo okupiranih ozemljih, kar je še posebej veljalo za slovensko okupirano ozemlje. Takšna politika je bila, poleg mednarodnopravnega, močno vezana tudi na sam praktični finančni vidik. Zamenjava celotnega uradniškega aparata bi bila preprosto predraga. Enostavneje in predvsem ceneje je bilo obdržati že obstoječe institucije in posameznike ter jih pridobiti na svojo stran za sodelovanje v izvajanju oblasti. Poleg tega se je Italija želela v primerjavi z Nemčijo in Madžarsko prikazati kot primernejši izvajalec oblasti v jugovzhodni Evropi (Nenezić: 86). V luči poznavanja italijanskega oportunitizma v vojnah dvajsetega stoletja lahko rečemo, da se je Italija že takrat pripravljala na konec vojne in zmago zaveznikov ter si je tako skušala v primerjavi s svojimi zavezniki pridobiti boljše pogajalsko izhodišče.

Začetni liberalnejši odnos do slovenskega okupiranega ozemlja in njegovega prebivalstva je bil kratkega veka, saj so ga kmalu zamenjali strožji represivni ukrepi po vzoru z nemškega in madžarskega okupacijskega področja. Takšno spremembo v odnosu lahko pripišemo neuspešnosti »popustljivega« odnosa, ki je namesto množičnega sodelovanja generiral povečano dejavnost Osvobodilne fronte in čedalje bolj drzne akcije nastajajočega partizanskega gibanja. Začetno milo okupacijsko politiko so zamenjale množične aretacije, internacije in streljanja talcev.

Na tem mestu je pomembno ponovno poudariti, da italijanski odnos do Slovencev ni bil povsod enak. Medtem, ko v osrednji Ljubljanski pokrajini lahko govorimo o začetno milejši okupacijski politiki, je za slovensko Primorsko veljalo ravno nasprotno. Primorska je bila že od sredine dvajsetih let prejšnjega stoletja žrtev množičnega italijanskega oziroma natančneje fašističnega nasilja. (Lešnik, Tomc: 14)

Ta razlika v ravnanju do prebivalstva na tako majhnem ozemlju je na prvi pogled presenetljiva. Vendar je treba upoštevati dejstvo, da je bila slovenska Primorska za Italijo strateškega značaja, saj so jo pojmovali kot lastno ozemlje oziroma »terre irridente«, zgodovinsko krivično odtujeno ozemlje. Posledično so bile do Slovencev na »svojem«

ozemlju manj strpne kot do novo priključenih pokrajin, ki niso bile nikoli italijanske. V teh predelih je bil italijanski interes prikazati se kot dober in učinkovit gospodar, s čimer so na svojo stran želeli pridobiti simpatije prebivalstva.

3.3. SLOVENSKI POLITIČNI PROSTOR V ČASU OKUPACIJE

V »Dravski banovini« Kraljevine Jugoslavije so si politični prostor delili trije politični tabori. »Klerikalni« tabor združen v Slovenski ljudski stranki (SLS), liberalni tabor razdrobljen med Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS) ter kasneje Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS) in tabor socialističnih gibanj.

Stranka z največjo podporo med slovenskim, pretežno kmečkim prebivalstvom, je bila že od druge polovice 19. stoletja Slovenska ljudska stranka. Skoznjo je svoj politični vpliv kanalizirala katoliška cerkev na Slovenskem. Njeno vodstveno jedro so pretežno sestavljali duhovniki, iz česar je izhajala tudi njena splošna označba kot »klerikalna« stranka. Klerikalizem je vrednostna oznaka, ki so jo nasprotniki SLS uporabljali za politični katolicizem, torej za ambicije katoliške cerkve, oziroma katoliške cerkvene hierarhije, da bi tudi v družbi in politiki vladala katoliška versko – moralna načela, ki jih je zastopala in uravnavala katoliška cerkev. (Enciklopedija Slovenije, 1991: 94-95)

Vodstvo slovenskega političnega katolicizma je leta 1928 prišlo v roke ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana, ki mu je, v duhu splošnih usmeritev takatnega političnega katolicizma, dal svoj pečat. Prišlo je do nagiba h konservativno-avtoritarnim konceptom, ki so jih zastopale zlasti Katoliška akcija in njene pomožne organizacije. Idejno najbolj jasno in radikalno so se ti izrazili v študentskih klubih »Straža« in »Mladci Kristusa kralja«. Iz teh vrst predvsem so kasneje prišli vodilni ideologi in organizatorji protirevolucije in ustanavljanja oboroženih protikomunističnih enot, ki so se v svojem boju zatekle v kolaboracijo. (Enciklopedija Slovenije, 1991: 95)

Slovenski politični katolicizem se je kot rečeno uveljavljal tudi preko delovanja Katoliške akcije. Gre za organizacijo za sodelovanje laikov v apostolskem delu katoliške cerkve. Organizacijo je ustanovil papež Pij XI. leta 1922 z okrožnico *Ubi arcano* in jo kasneje razvijal z vrsto okrožnic pisem in govorov. Namen Katoliške akcije je bilo zbuditi pravo

katoliško duhovnost in uveljaviti katoliška socialna načela, zato je bilo njeno nasprotovanje usmerjeno proti liberalizmu, sekularizmu in socializmu. V Sloveniji jo je na področju ljubljanske škofije organiziral škof Jeglič leta 1928. Do začetka tridesetih let je ohranjala apolitičen značaj, kasneje pa se je čedalje bolj politično angažirala, kar je veljalo še posebej za njene mladinske in organizacije izobražencev. Leta 1936 je postala samostojna in elitna organizacija z novimi pravili in namenom uveljavljati krščanska pravila v vsakdanjem življenju. (Enciklopedija Slovenije, 1992: 17)

Kljub svojemu primatu na političnem prizorišču je SLS od druge polovice dvajsetih let začela izgubljati podporo med svojimi volivci. Eden od razlogov je ležal v njeni brezkompromisni želji po uveljavljanju in ohranjanju politične moči in vpliva, kar je pripeljalo do sklenitve sporazumov tudi s strankami, ki so bile idejno na popolnoma drugem bregu. Tako se je leta 1927 v vladi povezala s srbskimi radikalci, čeprav je sodelovanje z njimi poprej zavračala in sodelovala z avtonomističnimi in federalističnimi strankami. Velik del podpore SLS v Sloveniji je namreč izhajal iz njene avtonomistične države nasproti srbski centralistični vladi. Takšni kompromisi so pripeljali do trenj znotraj same stranke. Že od druge polovice dvajsetih let je prihajalo do nesoglasij med jedrom SLS in krščanskimi socialisti. Po uvedbi šestojanuarske diktature je dr. Anton Korošec, vodja SLS vstopil v novo vlado. Že prej kot v enem letu je bil zaradi notranjih nasprotij v stranki in vztrajnemu izgubljanju podpore med volivci prisiljen v odstop iz vlade in prehod v opozicijo.

Drugi najpomembnejši politični tabor na Slovenskem je bil liberalni tabor, ki ga je strankarsko zastopala Jugoslovanska demokratska stranka, po letu 1935 pa Jugoslovanska nacionalna stranka. Liberalni tabor je bil v primerjavi s »klerikalnim« veliko bolj razdrobljen in manj organiziran. Na Slovenskem prostoru je predstavljal opozicijo SLS. Prav tako kot njihovi največji tekmeci so se tudi liberalci v desetletju pred drugo svetovno vojno zapletli v več političnih taktiziranj v želji po pridobitvi oziroma ohranitvi političnega vpliva. Tako so liberalci leta 1930 vstopili v vlado diktature, ko so iz nje izstopili predstavniki SLS. Proti koncu tridesetih je bila tudi v liberalnem taboru oziroma JNS vidna velika idejna razcepljenost s profašističnimi Ljotičevci na eni ter prosocialističnih Zvezi društev kmečkih fantov in deklet, Sokolu ter Bojevniki na drugi strani.

Tretji tabor so predstavljale socialistične stranke, ki pa so po letu 1929 in uvedbi diktature delovale ilegalno. Na svojo stran so socialisti uspeli pridobiti veliko ljudi predvsem v obdobju neposredno po veliki gospodarski krizi, s katero se jugoslovanska vlada ni znala učinkovito spoprijeti. Dejansko je bila najbolje organizirana stranka tega tabora ilegalna Komunistična partija Slovenije (KPS), ki je bila kot posebna stranka v okviru Komunistične partije Jugoslavije ustanovljena aprila 1937 na Čebinah nad Zagorjem.

Slovenski politični prostor je na okupacijo reagiral sorazmerno hitro. 26. oziroma 27. aprila je bila ustanovljena Protiimperialistična fronta slovenskega naroda, ki se je kmalu preimenovala v Osvobodilno fronto (OF). Na ustanovnem sestanku so bili prisotni predstavniki KPS (Boris Kidrič, dr. Aleš Bebler, Boris Zihlerl), krščanskih socialistov (Tone Fajfar), levega krila Sokolov (Jože Rus) ter kulturnih delavcev (Josip Vidmar, dr. Ferdo Kozak, dr. Franc Šturm). Komunisti so kmalu po njenem nastanku, formalno pa po podpisu t.i. dolomitske izjave februarja 1943, v Osvobodilni fronti prevladali nad drugimi skupinami zaradi različnih razlogov. Glavni razlog pa je brez dvoma ležal v dobro vpeljani ilegalni strukturi, ki je bila vajena delovati v negotovih in nevarnih razmerah. Osvobodilna fronta je predstavljala jedro slovenskega odporniškega gibanja. Skupine vključene v OF niso predstavljale večjih političnih strank oziroma gibanj. V svoji osnovi je bila organizacija marginalnih političnih skupin, ki na političnem prostoru pred vojno niso imele nobenega večjega vpliva. Največ je bilo že takoj na začetku v OF vključenih komunistov, manjše skupine pa so predstavljali že omenjeni krščanski socialisti, Sokoli in kulturniki.

Poleg Osvobodilne fronte, ki je združevala predvsem politično levico, se je oblikovala tudi druga oblika politične reakcije na okupacijo. Že 6. aprila, v senci napadov na Jugoslavijo, je takratni ban »Dravske banovine« dr. Marko Natlačen pozval vse meščanske stranke k ustanovitvi Narodnega sveta kot legitimnega nosilca oblasti na Slovenskem. Narodni svet so sestavljali predstavniki Slovenske ljudske stranke, Jugoslovanske nacionalne stranke, Narodne radikalne stranke, socialistične stranke Jugoslavije ter Demokratske stranke. (Saje, 1952: 15)

Narodni svet je bil idejno bliže politični desnici, saj sta glavno vlogo v njem imeli Slovenska ljudska stranka ter slovenska Cerkev. Narodni svet z bivšim banom dr. Natlačenom je bil prvi, ki je ob prihodu pozdravil visokega komisarja Emilia Graziolija, italijanskega nosilca civilne oblasti na Slovenskem, ter izrazil podporo italijanskemu okupatorju. S tem dejanjem

se je z zgodovinskega stališča Narodni svet kompromitiral in postal prva oblika slovenske kolaboracije med drugo svetovno vojno.

Zgodovina Narodnega sveta ni imela dolgega veka, saj je bila njegova dejavnost z ustanovitvijo t.i. Ljubljanske pokrajine in priključitve le-te v vojno območje, ter s tem pod vojaško upravo maja 1941, prekinjena. Narodni svet je bil ukinjen, namesto njega je Visoki komisar Grazioli oblikoval Sosvet ali Konzulto za Ljubljansko pokrajino, ki ga je sestavljalo dvaindvajset predstavnikov. Njihova vloga je bila zgolj simboličnega pomena, saj dejanskega vpliva na politiko ni imel. Ena njegovih prvih in najpomembnejših nalog je bilo potovanje v Rim ter izročitev poslanice zvestobe in podpore Mussoliniju.

Slovenska politična desnica oziroma »klerikalni« tabor na nastanek OF ni gledal z navdušenjem. V njej so predvojne meščanske stranke videle predvsem komunistično grožnjo in strah za lasten politični vpliv. Nasprotovanje komunizmu je predstavljalo tudi vezni člen med »klerikalnim« in liberalnim političnim taborom, dvema predvojnima nasprotnikoma.

3.4. ITALIJANSKA UPRAVA IN SLOVENSKA REAKCIJA

Nosilci italijanske civilne upravno-administrativne in sodne oblasti so bili prvi mesec po zasedbi in uvedbi okupacijske oblasti Civilni komisariat (»Commissariato civile«) s Civilnim komisarjem (»Commissario civile«) Emiliem Graziolijem na čelu. Slednjemu je pooblastila odredilo poveljstvo italijanskega Vrhovnega štaba. Bil je torej civilni nosilec vojaške okupacijske oblasti. Glavne naloge civilnega komisarja na zasedenem območju so vključevale nemoteno delovanje državnih civilnih funkcij na območju njegove pristojnosti, izvajanje nadzora nad upravnimi ustanovami in sodstvom. (Nenezić: 139)

V dopisu poveljstva II. italijanske armade z dne 25. april 1942 (Nenezić: 140-141) so bile naloge civilnih komisariatov bolj precizirane. Šlo je za navodila v sedemnajstih točkah, ki so obsegala ukrepe od obveznega razdeljevanja italijanskih zastav, izvajanja cenzure neitalijanskega tiska, ustanavljanja podkomisarjev, promoviranja fašistične stranke do potrebe po »odstranjevanju« »razdiralnih elementov« v osebi tujih državljanov.

Kot že omenjeno, je bila prva reakcija slovenske politike ob okupaciji ustanovitev Narodnega sveta. Že 6. aprila je ban dr. Marko Natlačen sklical sestanek, na katerega so bili povabljeni vidnejši člani SLS; duhovnik Marko Kranjc, tajnik SLS v Mariboru, Franc Snoj, funkcionar Gasilske zveze, monsignor Franc Gabrovšek, ravnatelj Zadružne zveze ter dr. Juraj Adlešič, ljubljanski župan. Na tem sestanku je bil ustanovljen Narodni svet za Slovenijo, ki je ob okupaciji in vstopu italijanske vojske v Ljubljano prvi pozdravil italijanskega civilnega upravitelja, Civilnega komisarja Emilija Graziolija. Prvo dejanje Narodnega sveta je bil poziv Slovincem k ohranitvi reda in miru ter sodelovanju z okupacijskimi oblastmi z dne 10. aprila 1941. Kakršnokoli nasprotovanje okupatorju s fizično silo naj bi bilo po njihovem nedopustno, saj bi tako nase priklicali nepotrebne represalije. Poudarili so, da zakoni Kraljevine Jugoslavije do preklica ali spremembe po določenih mednarodnega vojnega prava še vedno veljajo.

Istega dne se je skušal Narodni svet povezati z ostanki jugoslovanske vojske v Sloveniji ter preko njih navezati stik z nemškim okupatorjem na Štajerskem. Njihov načrt je bilo prepričati Nemce, da bi zasedli celotno slovensko ozemlje in s tem ohranili ozemeljsko enotnost. Glede na zgodovinsko navezanost Slovenije na nemški prostor ta poteza niti ni tako presenetljiva. Vendar je poskus spodletel in naslednji dan je Ljubljano z Dolenjsko in Notranjsko zasedla Italija. Še istega dne je Narodni svet pohitel z ustanovitvijo Slovenske legije, ki je združevala vojake in oficirje razpadajoče se jugoslovanske vojske in tako skušal ustanoviti državo po vzoru hrvaške NDH (»Nezavisna država Hrvatska«). Njena naloga naj bi bilo do prihoda okupatorjev samostojno ohranjati red in mir, po okupaciji pa pri tem pomagati okupatorju. (Saje, 1952: 23)

Po neuspelem posredovanju pri Nemcih je Narodni svet začel sodelovati z italijansko okupacijsko oblastjo ter tako počasi prehajati iz pro-narodno usmerjene v kolaboracionistično organizacijo. Narodni svet je zasedal in sprejemal odločitve do 17. aprila 1941. Naslednji dan je civilno oblast prevzel italijanski civilni komisar.

Takoj ob ustanovitvi Narodnega sveta je KPS poudarila pomen vključevanja tudi drugih skupin v ta instrument odločanja. Reakcija dr. Natlačena je bila, da smejo v Svetu sodelovati le predvojne legalne stranke. (Saje, 1952: 26)

Jugoslovanska vojska je bila dokončno premagana 18. aprila in jugoslovansko ter s tem slovensko ozemlje je bilo razdeljeno. Italija s postavljenimi razmejitvenimi črtami bila zadovoljna, saj je dobila precej manj, kot si je obetala. Po končni razmejitvi je bilo v novo ustanovljeno Ljubljansko pokrajino vključenih 105 občin v petih okrajih; okraj Ljubljana z 28 občinami, okraj Logatec z 11, okraj Novo mesto z 31 občinami, okraj Kočevje s 13 ter okraj Črnomelj s prav tako 11. (Ferenc, 2001: 5)

Italija se je odločila za naslednji korak. 3. maja 1941 je anektirala slovensko zasedeno ozemlje. Predstavniki slovenskega političnega, kulturnega in gospodarskega življenja so podpisali odlok o aneksiji ljubljanske pokrajine k Republiki Italiji. Ta je med drugim vseboval naslednje:

1. slovensko ozemlje postane integrativni del Kraljevine Italije z imenom Ljubljanska pokrajina,
 2. Sloveniji je bila obljubljena avtonomna ustava, ki bo upoštevala njen etnični in zemljepisni položaj,
 3. nosilec najvišje oblasti je postal Visoki komisar, ki ga je za to mesto imenoval Duce,
 4. Visokemu komisarju naj bi pri delu pomagal organ, sosvet, sestavljen iz 14 članov, »izbranih izmed produktivnih slojev slovenskega ljudstva« (Saje, 1952: 32).
 5. vojaška služba za slovenske prebivalce Ljubljanske pokrajine naj ne bi bila obvezna, itd.
- (Saje, 1952: 32-33)

S formalnopravno priključitvijo slovenskega okupiranega ozemlja h Kraljevini Italiji je prišlo do velikih sprememb v civilni upravi novo ustanovljene Ljubljanske pokrajine. Upravne oddelke bivše banske uprave je nova oblast sicer obdržala skupaj s prejšnjimi načelniki, vendar jim je dodelila italijanske »strokovne sodelavce« (Ferenc, 2001: 6). Po priključitvi Ljubljanske province Italiji naj bi Visoki komisar oblast, do sprememb v zakonodaji anektiranih ozemelj, izvajal na osnovi obstoječe zakonodaje Kraljevine Jugoslavije. Visoki komisariati, ki so zamenjali Civilne komisariate so bili pristojni tudi za nadzor nad delovanjem lokalnih administrativnih organov in služb, da ti ne bi presegli meja svojih pristojnosti. (Nenezić: 139)

S potezo priključitve Ljubljanske pokrajine je Italija zaščitila svoje interese v Sloveniji pred zavezniki, v prvi vrsti pred brezkompromisnimi Nemci.

Kot že omenjeno, je odlok z dne 26. maja 1941 predvidel ustanovitev Sosveta oziroma Konzulte za Ljubljansko pokrajino, ki naj bi s svojim delom pripomogel k lažjemu izvajanju italijanske oblasti. V njem so bili združeni predvojni predstavniki klerikalnega in liberalnega tabora. Poleg dr. Marka Natlačna, Ivana Pucija, ter dr. Matije Slaviča kot rektorja ljubljanske univerze, so bili v sosvet po fašističnem korporativističnem vzorcu vključeni tudi predstavniki delojemalcev (Alojzij Sitar, dr. Vladimir Valenčič, Rudolf Krušec in Karel Rogina) in delodajalcev (Franc Heinrihar, dr. Ivan Slokar, Karel Kavka, dr. Jože Lavrič, Albin Smerkolj in dr. Jože Basaj). Kot predstavnik svobodnih poklicev in umetnikov je bil član konzulte še Milko Pirkmajer. (Ferenc, 2001:9)

Pokrajinski sosvet za Ljubljansko pokrajino, kot se je uradno imenoval, je prvo sejo imel 3. junija 1941, zadnjo pa 5. novembra istega leta. Dejansko najpomembnejše dejanje Sosveta je bil obisk Rima in izročitev spomenice vdanosti Benitu Mussoliniju. V njej je izrazil hvaležnost in vdanost italijanskemu kralju in fašističnemu režimu z Mussolinijem na čelu. (Saje, 1952: 33-34)

Pokrajinski sosvet je razpadel kmalu po ustanovitvi, saj so njegovi člani uvideli, da v njem ne bodo imeli dejansko nobene moči soodločanja in bi bila njihova vloga zgolj fiktivna. Prvi ga je zapustil ravno bivši ban dr. Marko Natlačen, neformalni vodja meščanskega političnega tabora po razpadu Jugoslavije, konec septembra 1941 z označbo, da gre za »zgrešeno upravo« (Saje, 1952: 41-42).

Vrzel, ki je nastala po razpadu Pokrajinskega sosveta za Ljubljansko pokrajino v smislu dejavnega sodelovanja z okupacijskimi oblastmi, je skušala med drugim zapolniti tudi katoliška cerkev.

Ob okupaciji je tako kot meščanske stranke skušala vzpostaviti stik z italijanskim okupatorjem ter tako Slovencem olajšati obdobje okupacije. Na žalost je bila med to željo in dejansko kolaboracijo zelo tanka črta in ta polemika tudi petdeset let kasneje ni dorečena. Tako je podobno kot dr. Marko Natlačen najprej Civilnega upravitelja ter

kasneje Visokega komisarja Graziolija osebno pozdravil tudi ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman.

Cerkev, kot pomemben posvetni dejavnik, se ni bila pripravljena odreči svojemu vplivu med Slovenci in se je odločila dejavno vključiti v dogajanje v okupirani deželi. Prvi korak na tej poti je bilo okrepljeno delovanje društev Katoliške akcije. O angažiranosti katoliške cerkve na Slovenskem pričajo tudi tuji viri. Tako na primer vojaški kaplan italijanske vojske Pietro Brignoli (1995: 92-93) za slovenske duhovnike pravi, da so na splošno dobri duhovniki, da pa so na svojo in nesrečo kristjanov, ki so jim zaupani, politikanti. Dalje ugotavlja, da so bili tisti, ki so po okupaciji pahnili mladino Katoliške akcije k ljudski fronti v prepričanju, da bodo ustanovili narodnostno gibanje, ki bo premagalo Italijane in jih pregnalo s slovenskega ozemlja. »Če bi duhovščina tiste pokrajine bolj mislila na evangelij in manj na politiko, bi bilo manj prelite krvi in manj uničenih vasi,« (Brignoli: 93).

Doroteja Lešnik (Lešnik, Tomc: 14-15) ugotavlja, da je bila katoliška cerkev od samega začetka pomemben sogovornik italijanskih okupacijskih oblasti predvsem zaradi svojega vpliva v slovenskem prostoru. Med obema stranema je bil takoj vzpostavljen odnos medsebojnega »spoštovanja in priznavanja, ki se je kasneje zelo produktivno odrazil v skupnem zavračanju Osvobodilne fronte,« (Lešnik, Tomc: 15).

Krivda kolaboracije katoliške cerkve ostaja danes družbeno sporna. Sporno pa ni dejstvo, da je imela cerkev dejansko veliko vlogo pri ustanavljanju prvih oboroženih enot slovenskih fantov, ki so se kasneje v večjem številu združevali v postojanke vaških straž. Te so kasneje postale integrativni del Prostovoljne protikomunistične milice v okviru italijanske vojske.

3. 5. POJAV OBOROŽENIH SKUPIN

Kljub okupaciji in ukrepom italijanskega fašističnega režima se je politično življenje na Slovenskem ohranilo in delovalo naprej v ilegali. Narodni svet, ki je skušal vzporednice vleči s Paveličevo NDH (»Nezavisna država Hrvatska«) je bil ustanovljen nekaj dni pred dejansko okupacijo, 26. aprila je bila ustanovljena Osvobodila fronta.

Poleg večjih predvojnih meščanskih strank, je v Sloveniji delovalo tudi več manjših skupin. Od Katoliške akcije, Ehrlichovih stražarjev, Glavačeve skupine do Novakovih četnikov. Za akademski klub »Straža v viharju« idejnega vodje profesorja in duhovnika Lamberta Ehrlicha je bila značilna visoka stopnja nagnjenosti k fizičnemu nasilju. O veliki protikomunistični angažiranosti priča tudi dejstvo, da je bil profesor Ehrlich žrtev ene prvih likvidacij v Ljubljani s strani Varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte (VOS OF) in sicer 27. maja 1942.

Glede na ekstremne okoliščine, v katerih so se te skupine znašle, ni presenetljivo dejstvo, da njihovo delovanje ni bilo zgolj politično aktivistično, temveč je kmalu preraslo v agresivno uveljavljanje lastnih interesov in prepričanj. Kmalu je prišlo do prvih eksekucij političnih nasprotnikov. Medtem, ko je bolj ali manj združena slovenski protikomunistični tabor svoje politične nasprotnike v začetnem obdobju predajal v roke italijanskemu okupatorju, je OF izvajala odmevne likvidacije, ki so med prebivalstvom povzročale vznemirjenje in deljena čustva. Medtem, ko se jih je del prebivalstva bal, so jih drugi odobraval. Poleg že omenjenega Ehrlicha je bila najodmevnejša in najbolj drzna likvidacija bivšega bana in predsednika Narodnega sveta dr. Marka Natlačna 13. oktobra 1942.

Poleg dejavnosti zbiranja informacij in izdajanja glasil ter letakov so vse skupine zbirale vojaški material in orožje ter ustanovljale svoje oborožene formacije. Prva je bila ustanovljena Slovenska legija, ki jo je kmalu po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije ustanovil Narodni svet in naj bi predstavljala slovensko vojsko ob prihodu okupatorja. Kljub propadu Narodnega sveta se je Slovenska legija ohranila in kmalu začela z dejanskim zbiranjem materiala in orožja. Orožje in material so zbirala tudi društva Katoliške akcije ter akademski klub »Straža«.

V ambivalentnih okoliščinah okupacije se je izoblikovala skupina okoli glasila »Slovenska zaveza«. V prvi vrsti gre tu za četnike, ki so se jim idejno približale Sokolska legija, del SLS in JNS (Jugoslovanska nacionalna stranka). Ta tabor somišljenikov lahko označimo kot liberalni meščanski tabor. Kasneje je Slovenska zaveza postala krovna organizacija protikomunističnega tabora, kamor so se vključili tudi »klerikalci«. Bila je vezni člen med Novakovimi četniki in vaškimi stražami.

Najbolj jasno razdelitev med množico idejno-političnih skupin na slovenskem po okupaciji nam ponuja Mario Cuzzi (1998: 63-65), ki je slovensko reakcijo razdelil na »nacionaliste« in »klerikalce«. Prvi so Slovenijo po vojni videli kot del »nove« jugoslovanske kraljevine, drugi pa kot reintegriran del habsburškega prostora srednje Evrope. To je tudi poglobljena ideološka razlika med obema političnima poloma, ki so se jima ostale, manjše politične skupine različno približevale.

Zanje je bilo značilno, da so med seboj delile predvsem nasprotovanje Osvobodilni fronti, oziroma komunistični partiji. Uspeh socialistične revolucije bi pomenil konec večstrankarskega sistema in meščanskih strank, konec vpliva cerkve, razlastitev bogatih slojev ter diktaturo proletariata. Ves čas okupacije so same sebe označevale za odporiška gibanja in v končni fazi svetovne vojne načrtovale prehod v ilegalno. Pred tem so nameravale s pomočjo italijanskih okupacijskih oblasti uničiti partizansko gibanje in preprečiti povojno socialistično revolucijo.

Prav protikomunistična drža je bil tisti element, ki je stranke slovenskega meščanskega tabora povezal z italijanskim okupatorjem. Osnovni cilj italijanskih okupacijskih sil je bilo odstraniti komunistično nevarnost in šele nato poitalijančiti slovensko prebivalstvo. Čedalje bolj je postajalo jasno tudi, da je OF prerasla iz marginalne ilegalne skupine v dejansko odporiško gibanje, zaradi česar je postala nevaren nasprotnik okupatorju. Kljub nasprotovanju celotnega protikomunističnega tabora, ki se je kmalu, in z različno intenzivnostjo, začel navezovati na italijanskega okupatorja, se je Osvobodilna fronta razširila in s svojimi oboroženimi oddelki partizanov dosegala velike uspehe.

Pravo presenečenje je za meščanske stranke predstavljalo dejstvo, da kljub trudu in političnemu delovanju niso uspeli pridobiti na svojo stran ljudskih množic, kar je eksistencialnega pomena za vsako odporiško gibanje. Na drugi strani pa je to uspelo marginalni skupini, ki pred vojno v slovenski politiki in prostoru ni imela dejanskega vpliva. Rečemo lahko, da je OF zrasla iz nič. Razlogov za ta fenomen je veliko in verjetno niso vsi pojasnjeni. Predvojne meščanske stranke so izgubljale podporo že vse od gospodarske krize v tridesetih, ki je država ni znala, oziroma je ni bila sposobna, reševati. Meščanske stranke so se v Kraljevini Jugoslaviji vključevale v koalicije, ki so jim bile politično in ideološko tuje, za politični vpliv so bile pripravljene zastaviti svoj program. Podpore pri prebivalstvu tudi ni moglo vzbujati omahovanje med zavzemanjem statusa odporiškega

gibanja na eni in sodelovanje z okupatorjem v luči povzročanja manjšega zla na drugi strani. Kakorkoli že, dejstvo ostaja, da je bila Osvobodilna fronta tista, ki je postala legitimni nosilec odporiškega gibanja v Sloveniji.

Priložnost za dejansko uporabo zbranega orožja in materiala je prišla pozimi in v zgodnji pomladi 1942. Poveljnik II. armade general Mario Robotti je 19. januarja 1942. proglasil Ljubljansko pokrajino za operacijsko ozemlje, saj je bil mnenja, da Visoki komisar ni sposoben izvesti učinkovitih ukrepov za uveljavljanje trajnega reda in miru. Zagotavljanje javnega reda in miru je prešlo iz civilnih v vojaške roke. Prvi vidni ukrep tega dejanja se je zgodil 23. februarja 1942, ko je italijanska vojska na Robottijev ukaz Ljubljano obdala z bodečo žico. Sledile so zaplembe radijskih aparatov, množične racije ter z njimi aretacije in internacije. Januarja istega leta je poveljstvo nad II. armado prevzel general Mario Roatta. Ta je prvi uporabil oborožene enote Novakovih četnikov ter spodbujal ustanavljanje »protikomunističnih skupin« (Saje, 1952: 293).

Te spodbude so izkoristili idejni pobudniki meščanskega političnega tabora in kasnejši ustanovitelji pojava, ki sta ga NOB in zgodovina imenovala »bela garda«. Ti so po več mesecih prizadevanj za podporo italijanske oblasti končno dosegli, da je general Roatta 8. junija 1942 ukazal generalu Robottiju, naj uporabi voljne kolaboracionistične elemente na slovenskem prostoru za zagotovitev nemotenega delovanja okupacijske oblasti (Saje, 1952: 306-307). Na to dejstvo je v veliki meri vplival razmah delovanja Osvobodilne fronte in partizanov.

Nad delovanjem upornih elementov sta se konstantno pritoževala Visoki komisar Grazioli v svojih poročilih matični državi ter general Robotti v poročilih poveljstvu II. armade oziroma generalu Roatti. Tako je general Robotti 12. maja 1942 (Ferenc, 1987: 335-337) poročal o okrepljenem delovanju partizanov, katerih dejanja so postajala tudi čedalje drznejša. Prejšnja dejanja v obliki napadov na posamezne patrulje in avtomobile je po njegovih besedah zamenjalo delovanje na meji med gverilo in dejanskim vojskovanjem. Robotti se je pritožil tudi nad represalijami, ki so jih partizani izvajali nad civilnim prebivalstvom odkrito naklonjenim italijanskemu okupatorju.

V poročilu s 25. maja istega leta se je poveljstvo XI. armadnega zbora pritoževalo nad okrepljenim delovanjem Osvobodilne fronte in partizanov. Po njihovem poročanju se je

povečalo število diverzij na železniških progah, naraščalo je število cestnih zapor, rušenj telegrafskih ter telefonskih drogov, pogosteje so se pojavljali napadi na zasebno lastnino, napadi na zaupnike italijanskega režima, poštne urade in podjetja (Saje, 1956a: 380). Prestopki »upornikov« so po Graziolijevem mnenju postajali čedalje bolj predrzni in so vključevali poleg že naštetih še zažiganje lesenih mostov, teroriziranje prebivalstva, nočne vlome in grožnje, napade na železnice in vlake, rušenje železniških prog, napade na patrolje in posadke italijanske vojske v manjših krajih, podstavljanje eksplozivnih sredstev, ugrabitve somišljenikov italijanskega režima, streli na cisterne z gorivom in podobno. (Saje, 1956a: 383-385) Tako na primer 24. maja 1942 vlak Kočevje-Ljubljana »ni mogel nadaljevati vožnje iz Dobropolja, ker so ponoči uporniki odnesli šestnajst metrov tirnic v bližini Sv. Antona,« (Saje, 1956: 385). Kot pravi informacijski vestnik poveljstva XI. armadnega zbora: »...vidno poslabšanje položaja,« (Saje, 1956: 381).

Položaj se v začetku junija za italijanskega okupatorja ni bistveno izboljšal, vendar je ta upal na spremembe, ki naj bi jih prinesel prihod okrepitev vojaštva v začetku meseca junija. S skladu z načrti za poletno ofenzivo, naj bi v Slovenijo prišli diviziji »Macerata« in »Cacciatori delle Alpi« (Saje, 1956: 394).

Tudi poročila Visokega komisarja so celotno pomlad sledila podobnemu vzorcu. Partizanske akcije so slabile delovanje italijanske vojske, zato je bil njen ugled pri prebivalstvu okupirane dežele čedalje bolj okrnjen. V poročilu z dne 17. maja 1942 je Grazioli poudaril pomen ustanavljanja novih posadk italijanske vojske po posameznih krajih (Ferenc, 1987: 338-339). 9. junija istega leta je Grazioli (Ferenc, 1987: 352-353) ugotavljal, da v deželi vlada zmeda, saj je prebivalstvo razpeto med zvestobo italijanski vojski in upornikom. Opozarja na množičnost propagandnega delovanja Osvobodilne fronte in škodljivih učinkov le-tega. Ker italijanska vojska z razpoložljivim materialom in moštvom ni bila sama sposobna zagotavljati reda in miru, se je odločila kljub nezaupanju do takšne vrste »zaveznikov« uporabiti kolaboracionistične enote.

Ukaz generala Roatte je pomenil velik preobrat v počasi zaostrojučem se konfliktu med partizani in meščanskimi silami, saj so slednji v tem trenutku prešli iz ilegale in za svoje delovanje imeli na razpolago omejeno količino resursov italijanske okupacijske vojske.

Da slovenska cerkev ni predstavljala pasivnega elementa na Slovenskem, potrjuje tudi dejstvo, da je bila ljubljanska škofija idejni pobudnik in dejanski izvajalec ustanovitve prvih vaških straž preko Odbora za vaške straže, ki je bolj aktivno začel delovati poleti 1942. (Saje: 307, 317-354).

Da je ljubljanska kurija aktivno sodelovala v ustanavljanju vaških straž oziroma »protikomunističnih band«, kot so jih do ustanovitve MVAC imenovali Italijani, priča več dejstev. Med njimi tudi ugotovitev italijanskih vojaških oblasti, da bi dejanski koordinator protikomunističnega gibanja namesto generala Rupnika oziroma dr. Natlačna moral biti škof dr. Gregorij Rožman (Cuzzi: 86), ki so ga Italijani označili za izjemno militantnega škofa (Cuzzi: 88).

Prvi pritiski s slovenske protipartizanske strani po ustanavljanju protikomunističnih enot, ki bi uživale podporo italijanskega okupatorja, so se začeli na začetku pomladi 1942. Ta je za vodjo projekta izbrala generala Rupnika, ki je oblikoval predlog o ustanovitvi enot, ki bi skrbele za ohranjanje javnega reda in miru v povezavi z italijansko vojsko. Oblikovale naj bi se enote, katerih naloga bi bila zoperstavljanje partizanskemu nasilju v manjših krajih, kjer italijanske vojske ni bilo ali pa je bila prešibka. Po Rupnikovem mnenju bi bile te enote primerne za boj na razgibanem terenu, ki za regularno vojsko ni tako zelo ugoden. Te enote naj bi štejele med petdeset in sto petdeset mož, nastanjene pa bi bile v krajih skupaj z italijanskimi posadkami ali samostojno, kjer drugače ne bi bilo mogoče. Po posameznih vaseh naj bi razvile tudi svoj obveščevalni sistem, pri čemer bi izkoristile prednosti poznavanja domačega terena in prebivalstva. (Cuzzi: 82-83)

Italijanski vojaški vrh z generalom Mariom Robottijem na čelu je sprva takšne pobude vztrajno zavračal. Tako informacijski vestnik poveljstva XI. armadnega zbora z dne 25. maja 1942 ugotavlja, da so zaradi neposredne nevarnosti boljše vizacije Slovenije nekateri člani katoliške stranke sprožili vprašanje primernosti opustitve pasivne države in pričetka sodelovanja z italijanskimi oblastmi, da bi odvrnili komunistično nevarnost. Poročilo zaključijo s previdno izjavo: »V bližnji bodočnosti se bo ta stvar bolje pokazala,« (Saje, 1956: 380).

Isti informacijski vestnik 1. junija 1942 poroča o tem, da je ustanavljanje protikomunističnih enot v polnem zamahu in da je prišlo že tudi do prvih spopadov s partizani na

novomeškem območju. (Saje, 1956. 393) Očitno je šlo v tem primeru za spopad med t.i. Štajerskim bataljonom in partizani.

S strani italijanske vojske je prevladovalo mnenje, da kolaboracionistično sodelovanje reakcionarnih formacij z italijansko vojsko ne bo pritegnilo široke podpore prebivalstva, saj je bil odnos slovenskega prebivalca do Italijanov jasen; gre za okupatorja, ki bo vojno najverjetneje izgubil. Nedvoumen pa je bil tudi odpor okupiranega prebivalstva do vsakršne oblike kolaboracije. Skeptičnost Italijanov je bila posledica natančne analize slovenskega predvojnega političnega prostora, ki ni bil nikoli naklonjen fašizmu. Dejstvo, da nobena od političnih strank na Slovenskem pred vojno ni bila fašistično usmerjena, je zelo pomemben podatek pri vsakem poskusu orisovanja slovenske kolaboracije in oborožnega konflikta med partizanskim gibanjem in silami protikomunističnega tabora.

Sprva negativno reakcijo in kasneje skrajno previden odnos do formiranja kolaboracionističnih enot je počasi zamenjala italijanska naklonjenost uporabi takšnih enot, saj so se vse izkazale z izredno borbenostjo. Tako že prej omenjeni informacijski vestnik z dne 1. junija 1942 ugotavlja: »Borbena razpoloženje organiziranih enot odkriva namene, ki jih je treba vzpodbujati, ker utegnejo v bodoče, če jih bomo pravilno izkoristili, zanimivo pospešiti protikomunistično borbo,« (Saje, 1956: 393). Na koncu so prišli do zaključka, da je treba protikomunistične enote približati italijanski vojski, takoj ko bodo te dovolj močne, da se bodo lahko aktivno vključile v proces zagotavljanja javnega reda in miru, seveda ob naslonitvi na italijansko vojsko. »V tem smislu bo torej potrebno stopiti v stik z voditelji katoliške stranke,« (Saje, 1956: 393).

Ugled italijanske vojske in okupacijske oblasti je bil spomladi in poleti 1942 močno okrnjen. Pojavila se je potreba po drastičnih ukrepih. Tako je general Mario Roatta, poveljnik Višjega poveljstva italijanskih oboroženih sil »Slovenija-Dalmacija«, 8. junija 1942 izdal ukaz o uničenju partizanskih enot v Sloveniji poveljniku XI. armadnega zbora Mariu Robottiju. Roatta je predvidel uvedbo ukrepov splošne in specifične narave. Prvi naj bi vključevali širjenje obveščevalne mreže in zatiranje odporniškega gibanja, aretacije, internacije in streljanje talcev. (Saje, 1956: 414-415) Roatta je v nadaljevanju priporočal vnašanje razdora med posamezne politične frakcije na zasedenem ozemlju, kar bi po njegovem lahko pripeljalo do formiranja oboroženih skupin, ki bi aktivno sodelovale z italijanskim okupatorjem (Saje, 1956: 415).

Roatta je v svojih navodilih Robottiju ugotavljal, da italijanska vojska na slovenskih tleh ne bje klasične vojne frontalnega tipa, za kakršnega je bila kot regularna vojska usposobljena, ampak gre tu za vojno ponekod že gverilskega značaja. Zato naj bi njegovem mnenju bilo nujno uvesti poleg sistema stacionarnih posadk oziroma garnizij še sistem mobilnih čet. (Saje, 1956: 420-421)

Če sledimo toku misli generala Roatte skozi njegovo korespondenco s podrejenimi enotami in njegovem spreminjajočem se odnosu do kolaboracionističnih protikomunističnih enot, bi kot dopolnilo italijanskim posadkam po vaseh in mestih bila smotrno sodelovanje vaških straž, ki so bile takrat v polnem zamahu formiranja.

19. junija 1942 je poveljstvo II. armade poslalo v vednost XI. armadnemu zboru pod poveljstvom generala Robottija v Ljubljani dopis o protikomunističnih skupinah, s katerim je postalo sodelovanje med okupatorjem in »belo« ter »plavo gardo« uradno.

Kljub dejstvu, da je italijanska vojska dovolila oblikovanje protikomunističnih enot, je general Robotti vztrajal pri omejenem in strogo nadziranem številu pripadnikov teh enot ter budnem nadzorovanju njihovega delovanja.

Po zeleni luči s strani italijanske vojske, so se kmalu začele oblikovati posamezne skupine v prvi vrsti pod okriljem in organizacijo bivšega katoliškega političnega tabora. Za ustanavljanje posadk in postojank vaških straž, ki so v avgustu leta 1942 postale organizacijski del italijanske vojske v obliki MVAC, je predvojni »klerikalni« tabor izkoristil župnišča po celotni Ljubljanski pokrajini kot osnovno mrežo za rekrutacijo in formiranje oboroženih enot. Prve mesece so predvsem duhovniki in mlajši kaplani, člani društev Katoliške akcije, spontano ustanavljali vaške straže. Sprožili so pobudo in kjer je ta padla na plodna tla, je bila ustanovljena nova postojanka. V župnijah, kjer so bili duhovniki naklonjeni Katoliški akciji in relativno močno protikomunistično usmerjeni, so bile postojanke vaških straž hitro ustanovljene. Kmečko prebivalstvo je v kriznih časih še vedno zaupalo v mogočno institucijo kot je katoliška cerkev, zato so se relativno hitreje vključevali v vaške straže.

Vaške straže so večinoma nastale spomladi in poleti 1942. Med majem in septembrom je nastala večina večjih postojank. Večina jih je nastala po podobnem vzorcu. Najprej je nastal seznam moških primernih za vojaško službo na osnovi zadostnih fizičnih sposobnosti in idejne pripadnosti. Sezname so sestavljali zaupniki protikomunističnega tabora od duhovnikov, vaških funkcionarjev do lastnikov manjših podjetij in večjih posestnikov. Glede na te sezname je bila izvedena mobilizacija. Ponavadi mobilizacija ni realizirala nabora v celoti, saj je nekaj moških sodelovanje odklonilo, nekaj jih ni bilo zdravstveno sposobnih, nekateri so pobegnili partizane in podobno. Po formalizaciji vaških straž v MVAC so mobilizacijo na osnovi izhodiščnih seznamov izvajali poveljniki MVAC skupaj z italijansko vojsko.

Vaške straže so predstavljale manjšo skupino oboroženih pripadnikov, ki so v vasi prevzeli varstvo nad javnim redom in mirom. Vaške straže so bile v prvi vrsti ustanovljene za zaščito kmečkega prebivalstva pred dvojnimi nasiljem. Nasilje so na eni strani izvajali partizani v obliki prisilne mobilizacije, zaplembe hrane, živine in podobno, na drugi pa italijanska vojska, ki je želela v prvi vrsti preprečiti sodelovanje prebivalstva z odporiškim gibanjem.

Poleti 1942 so se na Slovenskem prostoru oboroževale tri skupine. Pripadniki predvojnega »klerikalnega« tabora so začeli ustanavljati vaške straže. Oboroževali so se tudi pripadniki liberalnega tabora, ki so podprli skupine bivših jugoslovanskih oficirjev, ti pa so ustanovili četniške formacije. Obojim so idejno nasproti stali pripadniki OF in partizanskega gibanja. Med četniki in pripadniki SLS so ves čas potekali pogovori o združitvi, ki nikoli niso obrodili dejanskih sadov. Na pobudo majorja Novaka je bila ustanovljena »Slovenska zaveza« kot posvetovalni organ med silami meščanskega političnega tabora.

4. NASTANEK MVAC

4.1. ŠTAJERSKI BATALJON IN LEGIJA SMRTI

Prva dejanska ilegalna formacija protirevolucionarnega tabora je bila ustanovljena med 13. in 17. majem leta 1942 na Sv. Urhu nad Dobrunjami. Šlo je za skupino sedemnajstih posameznikov, ki so v ilegali zapustili Ljubljano in oblikovali enoto, ki je kasneje generirala več poveljnikov vaških straž in dejavnih članov MVAC. Njihov poveljnik je bil bivši jugoslovanski častnik poročnik Milan Krajnc. Ideološko je šlo za četniški odred, ki je bil povezan tudi s katoliškim taborom. Ta mu je nudil omejeno količino materialne podpore preko Slovenske zaveze. Da se je v osnovi četniška formacija poletni popolnjevala tudi s somišljeniki iz katoliškega tabora, priča pogosta prisotnost več kaplanov, ki so bili spomladi in poletni zaslužni za nastajanje vaških straž. (Saje, 1952: 380)

Do meseca junija se je v osnovi majhna skupina povečala na približno sedemdeset pripadnikov, 9. avgusta je štela že 109 moških (Saje, 1952: 379). Posebnost te enote je bila, da je uspela delovati v popolni ilegali do sredine julija 1942. Za njihov obstoj niso vedeli partizani, ki so bili prepričani, da gre za partizanski »Štajerski bataljon«, ki se je umaknil pred nemško vojsko, niti italijanski okupator. Partizani so bili prepričani, da gre za enoto, ki je pripadala II. grupi odredov in je namenjena na Štajersko. Okupator je protikomunistične formacije formaliziral šele avgusta z ustanovitvijo MVAC. Partizansko gibanje je bilo namreč glavni nasprotnik Štajerskega bataljona. Pod pretvezo partizanstva se je enota tudi uspešno preskrbovala pri prebivalstvu Sv. Urha. (Saje, 1952: 359-416)

Po okrepitvah v mesec juniju 1942 je začela enota z bolj aktivnim delovanjem proti partizanom. S tem je nase pritegnila veliko pozornosti in bila posledično razkrinkana. S partizani se je bila zaletla v odkrit spopad, v katerem je bila poražena. Njeni ostanki so se v mesecu avgustu utaborili pri Sv. Ani pri Novem mestu in se 16. avgusta preimenovali v »Legijo smrti«.

Kot že omenjeno, je bil glavni nasprotnik oboroženih formacij meščanskega tabora prav partizansko gibanje. Slednje je predstavljalo grožnjo zaradi nevarnosti izvedbe socialistične revolucije, grožnjo politični moči in vplivu katoliške cerkve, poleg tega pa je

pridobivalo čedalje večjo podporo med prebivalstvom. OF je svojo revolucijo v prenesenem pomenu že izvedla, saj je v pol leta nase vezala podporo čedalje večjega dela prebivalstva, ki je pred vojno podpiralo in volilo meščanske stranke, pretežno SLS. OF je na svojo stran pridobila maso prebivalstva slovenskega podeželja, volilno bazo SLS.

Legija smrti je bila legalna in odkrita formacija, ki se je v mesecu avgustu 1942 prva vključila v MVAC ustanovljeni po 6. avgustu 1942. pri XI. armadnem zboru. Legija smrti je bila razdeljena na tri bataljone. Eden je pokrival območje Št. Jošta in Ljubljano, drugi dolino Krke, tretji pa je imel nalogo patroljiranja n izvajanja operacij v Gorjancih.

4.2. FORMIRANJE VAŠKIH STRAŽ NA NOTRANJSKEM

Na Notranjskem so prve vaške straže začele nastajati med italijansko poletno ofenzivo junija in julija 1942.

Med prvimi je bila posadka v Begunjah nad Cerknico. Ustanovljena 28. julija 1942. je od Italijanov dobila trideset pušk in približno sedemdeset ročnih bomb. Po prvih uspehih so dobili še dodatnih petinšestdeset pušk ter eno strojnico. Postojanka je v relativno kratkem času štela sto štirideset pripadnikov. Ti so bili razporejeni po vaseh Topol, Selšček, Otave, Dobec in Bezuljak. Septembra istega leta so partizanske enote napadle te relativno šibke postojanke in jih prisilile v umik v tri vasi; Begunje, Selšček in Bezuljak. 15. maja 1943 je posadka Begunje z vsemi postojankami štela 216 vaških stražarjev. Oboroženi so bili z 239 puškami, tremi težkimi in šestimi lahкими strojnicami. Prvi poveljnik enote je bil Jože Kranjc, kasneje Alojz Maticič, od septembra 1942 pa Jože Vojska. (Saje, 1952: 524-531)

Posadka vaške straže Bloke je bila ustanovljena 14. avgusta 1942. Posadka je bila razpršena po več vaseh in zato relativno taktično šibka. V vasi Benete je bilo oboroženih sedem vaških stražarjev, v Metuljah šest, v Ravnah sedem, v Runarskem pet, v Studencu štirje, v Volčjem trije, na Velikem Vrhu štirje, pri Sv. Duhu pet ter v Hitenem pri Ravniku deset. Jeseni in pozimi so se posamezne postojanke skoncentrirale v Runarskem, od koder so jih v noči s 23. na 24. december leta 1942 pregnale enote partizanske vojske. Vaški stražarji so bili prisiljeni v umik na Bloke. V tem času je bila vaška straža Bloke oborožena s 86 puškami, eno strojnico ter tridesetimi ročnimi bombami. Ob kapitulaciji

Italije je enota štela 167 pripadnikov. Prvi poveljnik vaške straže je bil duhovnik Anton Hren župnik iz Nove vasi, ki ga je decembra 1942 zamenjal Franc Omerza – Orehek. (Saje, 1952: 533-537)

V Velikih Laščah se je vaška straža formirala konec meseca julija 1942. Ustanovila je tudi dve postojanki v vaseh Velika Slevica in Karlovica. Jeseni je štela že 145 stražarjev. Prvi poveljnik enote je bil Nande Gorjup, od katerega je poveljstvo februarja 1943 prevzel Jože Bajec. (Saje, 1952: 539)

V Loški dolini se je prva posadka izoblikovala 12. avgusta 1942 v Danah. Kasneje sta se izoblikovali še posadki Pudob ter Šmarata. V drugi polovici avgusta so razpolagali z 58 možmi, za katere so imeli samo 24 pušk. Poveljstvo nad vsemi tremi posadkami je bilo v rokah duhovnika Franca Presetnika. Na začetku septembra 1942 so bili zaradi partizanskega okrepljenega delovanja prisiljeni v koncentracijo v vaseh Pudob in Dane. V Pudobu je bil poveljnik enote Franc Kvaternik in kasneje Janez Kralj, v Danah pa Janez Borštnar, ki ga je spomladi 1943 zamenjal Ljubo Konečnik. (Saje, 1952: 545-546)

V Grahovem se je vaška straža oblikovala septembra 1942, vendar do 15. julija 1943 štela samo 45 mož. Prvi poveljnik enote je bil Matija Slak. (Saje, 1952: 547)

V Loškem potoku je bila prva postojanka ustanovljena že maja 1942, vendar jo je partizanska vojska kmalu razbila. Do novega poskusa ustanovitve vaške straže je prišlo 9. septembra istega leta. Po popisu s 15. julija 1943 je posadka štela 169 mož, oboroženih z 191 puškami, eno težko in eno lahko strojnico. Prvi poveljnik enote je bil Ivan Pikelj, od pomladi 1943 naprej pa Pavle Poženel – Medved. (Saje, 1952: 547-549)

V Cerknici je že od januarja 1942 deloval odbor Slovenske legije, ki mu ni uspelo formirati domače vaške straže. Zato je v Cerknico prišla enota tridesetih vaških stražarjev iz Begunj, spomladi 1943 se jim je pridružilo še šest domačinov. Težave s formiranjem vaške straže so imeli tudi v Planini pri Rakeku, kjer so s prisilno mobilizacijo marca 1943 uspeli oblikovati novo posadko trinajstih stražarjev. (Saje, 1952: 550)

Vaška straža Unec je poleti 1943 skupaj s postojanko v Planini štela 46 stražarjev. 28. maja 1943 je skupina sedmih pripadnikov MVAC prebegnila k partizanom. Julija 1943 so

Italijani ukinili postojanko Unec ter stražarje nastanili v Planini. Šlo je za enoto 28 moških, ki so tvorili IV. četo I. bataljona Legije smrti oziroma MVAC. (Saje, 1952: 551)

Za zaščito železniške proge Postojna – Logatec je bila ustanovljena vaška straža Grčarevec, ki je skupaj s postojanko v Kalcah julija 1943 štela 54 stražarjev. Njegov poveljnik je bil Viktor Berlot. (Saje, 1952: 551)

V manjših vaseh po Notranjskem so nastajale manjše vaške straže, ki niso nikoli dosegle optimalne popolnjenosti iz različnih razlogov. Tako jih je večina imela poleg oboroženih stražarjev še določeno količino orožja na zalogi v skladišču. Vaška straža na Sv. Vidu nad Cerknico je do maja 1943 uspešno mobilizirala 33 stražarjev in bila formalno podrejena posadki MVAC Bloke. Vaška straža Rakitna je novembra 1942 štela 25 moških, njeno število se je do maja 1943 povečalo na 68 pripadnikov. Poveljnik vaške straže Rakitna je bil Maks Kunstelj. Vaška straža Borovnica je konec septembra 1942 organizacijsko združevala več manjših postojank. Šestnajst moških je bilo stacioniranih v Borovnici, 29 pa po vaseh Niževce, Sobočevo in Brezovica pri Borovnici. Posadka vaške straže Borovnica je marca 1943 štela 80 moških. Vaška straža Preserje je ob ustanovitvi v začetku marca 1943 štela deset vaških stražarjev, katerih število je do maja istega leta naraslo na 31. Njegov poveljnik je bil Ivan Boh, organizacijsko pa so bili podrejeni posadki vaške straže oziroma MVAC Podpeč. Manjši posadki vaških straž sta se oblikovali tudi v vaseh Želimlje in Tomišelj. (Saje, 1952: 552-557)

Stanislav Zupan je poveljeval MVAC Vrhnika, ki je 15. julija 1943 štela 129 miličnikov, oboroženih s 106 puškami, mitraljezom in štirimi pištolami. (Cuzzi: 106)

Poveljnik vaške straže v Horjulu je bil Lojze Bastič, enota je 15. julija 1943 štela 104 stražarje. Oboroženi so bili z osemdesetimi puškami, enim mitraljezom in štirimi pištolami. Na Žažarju je bil poveljnik vaške straže Ivan Rastrežen, posadka je 15. julija 1943 štela 46 miličnikov, oboroženih s 73 puškami, enim mitraljezom in eno pištolo. V Dobrovi je poveljeval Silvester Knuplež 74 miličnikom. Razpolagali so z 68 puškami, dvema mitraljezoma in dvema pištolama. (Cuzzi: 107)

V Polhovem Gradcu je vaški straži poveljeval Ivan Skvarča. Enota je 15. julija 1943 štela 137 miličnikov, oboroženih s 143 puškami in eno pištolo. Na isti dan je na Drenovem Griču

posadko sestavljalo 126 vaških stražarjev oziroma miličnikov, oboroženih s 102 puškama in tremi mitraljezi. (Cuzzi:107)

V Podpeči je enoti MVAC 15. julija 1943 poveljeval Ivan Boh. Posadka je štela 103 miličnike, oborožene s 125 puškami, dvema mitraljezoma in eno pištolo. (Cuzzi: 107)

Na Igu se je vaška straža oblikovala v prvi polovici decembra 1942. Organizacijsko sta se posadki kmalu pridružili vaški straži Tomišelj in Pijava Gorica. 15. avgusta leta 1943 je vaška straža na Igu štela 202 stražarja, od tega jih je bilo 82 stacioniranih na Igu, 60 v Tomišlju in 60 v Pijavi Gorici. (Saje, 1952: 560)

Na Turjaku je bila poleg posadke italijanske vojske stacionirana tudi vaška straža petnajstih stražarjev, ki je imela postojanko 65 moških tudi v Starem Apnu. Slednji je poveljeval Franc Žuraj. Vaška straža Rob pri Velikih Laščah je sredi marca 1943 štela petdeset stražarjev, njihovo število je do sredine avgusta naraslo na 63. Prvi poveljnik na Robu je bil Feliks Peterlin, kasneje pa Anton Purkat. (Saje, 1952: 562)

V Dolenji vasi pri Ribnici se je vaška straža 38 stražarjev oblikovala v začetku marca 1943. leta. V sredini julija 1943 je štela 41 moških. Organizacijsko jih je italijanska vojska podredila posadki MVAC Ribnica. Slednja se je s prisilno mobilizacijo oblikovala v začetku leta 1943. Na začetku je štela 40 moških, njeno število se do sredine julija 1943 ni bistveno spreminjalo. (Saje, 1952: 564) V Stari Cerkvi pri Kočevju se je vaška straža devetih moških zbrala junija 1943, do konca avgusta je štela 20 moških. (Saje, 1952: 568)

V okolici Sodražice se je več manjših vaških straž oblikovalo šele spomladi in poleti 1943. Tako je bila ustanovljena vaška straža na Sv. Gregorju nad Sodražico 15. marca 1943 in štela 45 moških. Prvi poveljnik enote je bil Lojze Grebenc, kasneje Anton Modic in na koncu Jože Lavrič. Na Sedlu nad Sodražico se je februarja 1943 oblikovala vaška straža 22 moških. Majhno vaško stražo šestnajstih stražarjev so premogle tudi Velike Poljane. (Saje, 1952: 564-568)

4.3. FORMIRANJE VAŠKIH STRAŽ NA DOLENJSKEM

Ena največjih in najbolj razvejanih vaških straž na Dolenjskem je bila vaška straža Videm Dobropolje, ki se je oblikovala konec avgusta ter v začetku septembra 1942 in je v tem času štela 150 mož. Poveljnik vaške straže Videm Dobropolje je bil Franc Dren. Poleg matični je poveljeval tudi po vaseh razporejenim postojankam oblikovanim v tri čete. Prvo četo so sestavljale postojanke Kompolje, Podgora, Podtabor, Četež in Tisovec. Postojanke prve čete so skupaj štejele 56 mož, poveljeval pa jim je Janez Mustar. Drugo četo so sestavljale Videm, Ponikve, Podpeč in Bruhanja vas z 41 pripadniki, ki jim je poveljeval Roman Zabukovec. Tretjo četo so sestavljale vaške straže iz Podgorice, Zagorice, Male vasi, Zdenske vasi ter Ceste. Tretji četi 53 mož je poveljeval Ludvik Hren. Vaška straža Videm Dobropolje je v sredini julija 1943. leta štela 218 mož, od tega jih je bilo 112 stacioniranih v Kompoljah, 9 v Tisovcu, 8 v Strugah, 51 v Žvirčah, 17 v Vidmu ter 21 v Račni. Posadka Videm Dobropolje je formirala tudi vaško stražo v Žvirčah in sicer januarja 1943. leta. Poveljnik straže v Žvirčah je bil Franc Kadunc. (Saje, 1952: 579-585)

V Ambrusu se je vaška straža oblikovala v drugi polovici avgusta 1942. leta s postojankami Korinj, Zagradec in Krka. Slednja je kmalu razpadla, vendar je bila januarja 1943. spet obnovljena. Februarja istega leta se je preselila v Hočevje in tvorila samostojen vod podrejen posadki vaške straže Ambrus. Na začetku leta 1943 je vaška straža Ambrus štela 194 pripadnikov, od tega jih je bilo 69 stacioniranih v Ambrusu, 35 v Korinju, 60 v Hočevju ter 30 v Zagradcu. (Saje, 1952: 588-590)

Vaška straža Sela pri Šumberku se je formirala konec avgusta 1942. leta, sredi septembra so jo partizani pregnali pod okrilje italijanske posadke, kjer je ostala do kapitulacije italijanske vojske. V sredini marca leta 1943 je štela 120 mož, stanje se do kapitulacije Italije ni spremenilo. Poveljnik vaške straže Sela pri Šumberku je bil od začetka leta 1943 naprej Franc Flisar. (Saje, 1952: 593)

V Šentvidu pri Stični je pred ustanovitvijo vaške straže v cisterijanskem samostanu deloval odbor Slovenske legije. Posadki v Šentvidu so bile podrejene še postojanke Primskovo, Temenica ter Špan. Zaradi povečane partizanske dejavnosti so bile postojanke prisiljene v koncentracijo v vasi Temenica v začetku januarja 1943. V sredini maja 1943 je vaška straža Šentvid pri Stični skupaj s postojankami po vaseh štela 107 mož, njeno število je do

sredine avgusta naraslo na 130. Poveljnik vaške straže Šentvid pri Stični je bil najprej Franc Dolenjc, od maja 1943 pa Viktor Pip. (Saje, 1952: 594-596) V Stični je bila ustanovljena vaška straža 20. novembra 1942. V sredini marca je posadka štela 82 moških, številka se do kapitulacije Italije ni bistveno spreminjala. Poveljnik vaške straže v Stični je bil Jože Nadrah. (Saje, 1952: 597-598)

Vaška straža v Višnji Gori je bila ustanovljena jeseni 1942. Na začetku oktobra istega leta je bila ustanovljena še njena postojanka na Polici. Prvi poveljnik na Polici je bil Jože Cvetkovič, od druge polovice oktobra istega leta Danilo Capuder, od pomladi 1943 naprej pa Janez Benko. V začetku leta 1943 je posadka štela 150 moških, razpolagala je s 153 puškami ter štirimi lahкими strojnícami. (Saje, 1952: 601-602)

Med vasema Slivnica in Žalna je bila na gradu Boštanj avgusta 1942 ustanovljena vaška straža na pobudo barona Lazarinja in salezijanskega duhovnika Štefana Pintariča, ki ji je poveljeval. Vaška straža v Boštanju je ustanovila še postojanko Kopanj, ki je kasneje prišla v sestavo vaške straže Videm Dobropolje. V sredini marca leta 1943 je posadka v Boštanju štela 63 moških, imela na razpolago 72 pušk ter po eno lahko in eno težko strojnico. Po štetju julija 1943 je posadka Boštanj štela 72 vaških stražarjev. (Saje, 1952: 603)

Vaška straža Šmarje – Sap je bila formirana januarja 1943 in je v začetku štela 22 moških. Njihovo število je do sredine meseca naraslo na 47, do sredine julija pa na 64 vaških stražarjev. Ti so razpolagali s 85 puškami in tremi strojnicami. Poveljniki vaške straže oiroma posadke MVAC Šmarje – Sap so bili Anton Janežič, kaplan Marijan Wolbang, Jože Cvetkovič ter Božidar Berlot. (Saje, 1952: 603)

Pri ustanavljanju vaške straže v Št. Juriju pri Grosupljem so imeli njeni pobudniki nemalo težav z mobilizacijo stražarjev. Tako je aprila 1943. leta Danilo Capuder v Šmarju ustanovil enoto 50 moških in z njo prišel v Št. Jurij. Do sredine julija je enota narasla na 97 vaših stražarjev oziroma miličnikov, ki so razpolagali s 115 puškami. Tudi vaška straža Škocjan pri Mokronogu je imela podobne težave s formiranjem. Poleg tega je ta vaška straža na zimo 1942 zapustila vas in se vrnila zopet spomladi. Vaška straža 96 vaških stražarjev se je do avgusta 1943 oblikovala tudi v Dobrničú, razpolagala je s 107 puškami ter štirimi lahкими strojnícami. Njen poveljnik je bil Viktor Gliha. (Saje, 1952: 605-607)

V Trebnjem je 15. julija 1943 vaški straži, oziroma posadki MVAC 88 miličnikov, poveljeval Oskar Fric. Oboroženi so bili s 107 puškami, dvema puškomitraljezoma in dvema pištolama. V Stopičah je MVAC poveljeval Franc Egger. 15. julija 1943 je enota štela 149 miličnikov, oboroženih s 180 puškami, tremi puškomitraljezi in osmimi pištolami. V Semiču je posadki MVAC 114 miličnikov poveljeval Miloš Šabič. Njihovo oborožitev je sestavljalo 145 pušk, en mitraljez, dva puškomiraljeza ter dve pištoli. V Rakovniku je poveljeval Miha Benedičič. Enota je 15. julija 1943 štela 74 miličnikov, oboroženih z 98 puškami, enim mitraljezom in eno pištolo. (Cuzzi: 105)

V Žužemberku je bila vaška straža ustanovljena na začetku oktobra leta 1942. 18. oktobra je posadka ustanovila še postojanko Ajdovec s petdesetimi vaškimi stražarji, ki je kmalu narasla na sedemdeset pripadnikov. Postojanka Ajdovec je bila uničena s strani partizanske vojske 11. decembra 1942. leta, ostanki vaše straže so se umaknili v Žužemberk. Vaška straža v Žužemberku je v sredini julija 1943 štela 110 mož, ki so razpolagali s 118 puškami in tremi lahкими strojnicami. (Saje, 1952: 609-611)

Vaška straža v Šentrupertu pri Mokronogu je bila ustanovljena marca 1943, ko se je iz Štajerskega bataljona vrnila skupina vaških stražarjev. Šlo je za skupino 32 mož s poveljnikom Viktorjem Bajcem. Njihovo število je do maja naraslo na 79. Oboroženi so bili s 103 puškami in dvema strojnicama. V Mokronogu je podrejena italijanski posadki delovala vaška straža oziroma enota MVAC trinajstih miličnikov in sicer od junija 1943. Podobno kot v Šentrupertu je nastala tudi vaška straža v Mirni Peči. Prvega aprila ustanovljeno enoto 29 pripadnikov so pretežno sestavljali povratniki iz Štajerskega bataljona, njihovo število je kmalu naraslo na 81. Poveljeval jim je Franc Pelko. (Saje, 1952: 611-612) 15. julija 1943 je njihovo število znašalo 89 miličnikov. (Cuzzi: 104)

Drugi bataljon Legije smrti oziroma MVAC je deloval na območju Čateža (vod I. čete), Kronovega (vod III. čete), Otočca (vod II. Čete) ter Bele cerkve (vod IV. čete). Poveljnik v Kronovem je bil Drago Furlan – Oran, v Beli cerkvi pa Franc Grum. (Saje, 1952: 613) 15. julija 1943 je bila v Čatežu posadka 115 miličnikov, ki so razpolagali s 117 puškami, enim puškomitraljezom in dvema pištolama. Enoti je poveljeval Anton Perkol. (Cuzzi: 104)

Na Dolenjskem je poleg večjih nastalo tudi več manjših vaških straž. Tako je bila v Dolenjih Kamencah ustanovljena vaška straža le nekaj dni pred kapitulacijo Italije. Štela je

40 vaških stražarjev. Vaška straža v Šmihelu je nastala po prihodu skupine 25 stražarjev iz Stopič. V Beli krajini so bile vaške straže formirane in stacionirane skupaj s posadkami italijanske vojske v Semiču, Črnomlju, Metliki in Dragatušu. V Starem trgu ob Kolpi je bila ob kapitulaciji Italije stacionirana vaška straža desetih stražarjev, ki je razpolagala s petdesetimi puškami in dvema strojnicama. (Saje, 1952: 613-621)

Vaške straže na Dolenjskem so nastale relativno kasneje kot vaške straže na Notranjskem. Poleg tega so se tudi v večji meri srečevale s težavami popolnjevanja. Več je primerov, ko so posamezne postojanke razpolagale s presežki orožja. Na drugi strani pa so se vaške straže na Notranjskem srečevale s problemi premajhne količine orožja in opreme.

4.4. FORMIRANJE VAŠKIH STRAŽ NA OBMOČJU LJUBLJANE

Na območju Ljubljane se je formiranje vaških straž začelo že jeseni 1942. Glede na velikost ozemlja, ki so ga pokrivalo, se je oblikovalo relativno veliko postojank. To dejstvo gre pripisati bližini največjega slovenskega urbanega središča, bazi delovanja vseh političnih skupin, ki so na ozemlju t.i. Ljubljanske pokrajine formirale oborožene enote. Ljubljana je bila središče delovanja tako partizanskega odporiškega gibanja kot protikomunističnih sil. V Ljubljani je bilo mogoče zaslediti živahno delovanje Osvobodilne fronte v smislu propagande in posameznih diverzantskih akcij. V Ljubljani je imela sedež Slovenska zaveza.

V začetku septembra leta 1942 je bila formirana vaška straža v Brezovici. Do konca meseca je štela 55 stražarjev, julija 1943 63 mož. Skupaj s postojanko v Logu, ki je štela 35 stražarjev, je razpolagala s 120 puškami, dvema lahkima ter eno težko strojnico. Poveljnik posadke v Brezovici je bil najprej Alojz Ahlin, kasneje Franc Pristovnik, nazadnje pa Ratko Šuštaršič. Posadka iz Brezovice je sodelovala tudi pri oblikovanju enote v Vnanjih Goricah. Ta je imela v vaseh Plešivica ter Vnanje Gorice skupaj 105 stražarjev, od tega 60 v Plešivici in 45 v Vnanjih Goricah. Razpolagala je s 105 puškami ter dvema lahkima in eno težko strojnico. (Saje, 1952: 621-624)

Na začetku septembra 1942 je bila ustanovljena vaška straža Kleče pri Ljubljani. Začetna skupina tridesetih stražarjev je kmalu narasla in tvorila dve postojanki. V Dravljah s 36 in v Savljah z 29 vaškimi stražarji. Skupaj so razpolagali s 66 puškami, tremi puškomitraljezi ter štirimi pištolami. Poveljnik vaške straže Kleče je bil Ivan Kos. Ustanovitelji te posadke so se ideološko nagibali k akademski skupini »Straža«. (Saje, 1952: 625)

Septembra 1942 je bila ustanovljena vaška straža v Polju pri Ljubljani. Začetna skupina je štela 14 posameznikov. Kasneje je posadka v Polju ustanovila še postojanko v Šmartnem ob Savi. V sredini maja 1943 je posadka v Polju štela 62 moških, v Šmartnem pa 11. Njihovo oborožitev je sestavljalo 75 pušk, tri pištole in ena lahka strojnica. Poveljnik posadke v Polju je bil Janez Grum. (Saje, 1952: 625-626)

V Bizoviku je vaško stražo ustanovila skupina, ki je prišla z Ježice na začetku septembra 1942. Prvi poveljnik posadke je bil Danilo Capuder, ki ga je kasneje zamenjal Jelo Capuder. Posadka iz Bizovika je ustanovila tudi postojanko Sv. Urh nad Dobrunjami, ki se je v zgodovino zapisala kot najbolj okrutna vaška straža, saj naj bi po nekaterih ocenah zakrivila smrt več kot petsto ljudi. 6. oktobra 1942 se je bila postojanka Sv. Urh prisiljena pred partizanskim napadom umakniti v Dobrunje, Sv. Urh pa je bil požgan. Kljub temu se je na pozno jesen zopet oblikovala postojanka pod vodstvom Rudolfa Jurkoviča. Posadki v Bizoviku je po vrnitvi iz Štajerskega bataljona poveljeval Lojze Dežman, Danilo Capuder pa je odšel za poveljnika skupine v Dobrunje. Manjši oddelek posadke Bizovik je nekaj mesecev deloval tudi v Sostrem. (Saje, 1952: 626- 629) Po kazenski odstranitvi Jela Capudra je poveljstvo v Bizoviku prevzel Stanko Bitenc, na Sv. Urhu pa Leopold Selan. (Saje, 1952:629) Na 15. julij 1943 je posadka v Bizoviku štela 49 stražarjev, v Dobrunjah 29 in na Sv. Urhu 23 pripadnikov. (Saje, 1952: 629)

Na Rudniku je vaško stražo ustanovila skupina 40 moških z Vrhnike februarja 1943. Njihovo število je do polovice julija naraslo na 49, od katerih jih je bilo na Rudniku stacioniranih 22, na Orlah pa 27. (Saje, 1952: 630) Prav tako na začetku februarja je bila ustanovljena vaška straža v Dobrovi. Na začetku jo je sestavljalo 33 moških iz domače fare, njihovo število je do sredine maja 1943 naraslo na 74. Njihov poveljnik je bil Silvester Knuplec. (Saje, 1952: 630-631)

Poleg vaških straž v okolici Ljubljane je bila ustanovljena tudi Ljubljanska straža. Po vrnitvi iz italijanske internacije jo je oblikoval podpolkovnik bivše jugoslovanske vojske Ernest Peterlin. Predlog o ustanovitvi mestne straže se je izoblikoval že poleti 1942, realiziran pa je bil šele na jesen istega leta. Do konca oktobra leta 1942 je Ernest Peterlin s sodelavci uspel zbrati 150 stražarjev, ki so ideološko spadali v različne politične skupine protirevolucionarnega tabora, od pripadnikov Slovenske legije in Straže naprej. Enota je kmalu po ustanovitvi prevzela ime »Formazione MVAC di Lubiana« (Formacija MVAC Ljubljane).

Ljubljanska mestna straža je (AS 1895, škatla 120, mapa I, v nadaljevanju skrajšano: AS 1895, fasc. 120/I), sta sestavljala informativni in operativni sektor. Naloga prvega je bila zbiranje podatkov o sumljivih osebah. Te so bile razdeljene v tri kategorije glede na potencialno nevarnost, ki so jo predstavljale. Operativni sektor je razpolagal s celotnim administrativnim aparatom, zagotovljeni so jim bili pisarniški prostori, imeli so dovoljenje za gibanje ponoči. V nasprotju z MVAC na podeželju, so Italijani pokazali naklonjenost za boljšo opremljenost in oboroženost mestne straže. Slednje lahko pripišemo dejstvu, da klavrno oblečena in pomanjkljivo oborožena milica med urbanim prebivalstvom ne bi imela avtoritete.

Prvega novembra 1942 je Ljubljanska straža postala tudi formalni nosilec policijske oblasti v Ljubljani. To pomeni, da je imela pravico samostojno ali v sodelovanju z italijanskimi nosilci policijske oblasti, izvajati racije in aretacije v mestu Ljubljana. Za ta namen ji je bil s strani italijanske okupacijske oblasti dodeljen tudi trakt zapora v t.i. Belgijski kasarni v Ljubljani, ki so mu Ljubljančani pravili »farovž«. (Saje, 1952: 632-634)

Okrepljena s temi pooblastili je Ljubljanska mestna straža decembra izvedla obsežne t.i. božične racije v Ljubljani, med katerimi je bilo aretiranih približno tisoč petsto civilistov. Zaradi pretirane krutosti so se italijanske oblasti odločile sredi januarja odvzeti možnost uporabe zaporniškega trakta, konec meseca pa so mestno stražo tudi uradno razpustili. Ob razpustu je štela 191 mož, enajst častnikov in podčastnikov ter osem vojaških kaplanov. (Saje, 1952: 634-640)

4.5. NASTANEK MVAC

Vaške straže so nastajale od začetka poletja 1942, ko je bilo njihovo formiranje bolj intenzivno, pa vse do poletja 1943. Ideje o formiranju oboroženih enot slovenskega protikomunističnega tabora so se začele pojavljati že v zgodnji pomladi 1942. Prvi poskusi oblikovanja oboroženih oddelkov so bili manjši in so potekali v ilegali. Prva ilegalna formacija slovenske protirevolucije je bil t.i. Štajerski bataljon.

Poleti 1942 so Italijani začeli resno razmišljati o uporabi kolaboracionističnih enot kot dopolnilo lastnim oboroženim silam. 5. julija 1942 je tako poveljnik XI. armadnega zbora v Ljubljani general Mario Robotti izdal navodila, po katerih naj bi se vse formacije protikomunističnega značaja, ustanovljene na področju italijanskega okupiranega ozemlja poimenovala z enotnim imenom »Milizia volontaria anticomunista« oziroma MVAC, ne glede na njihov izvor ali kdo jih sestavlja. (AS 1784, fasc. 236/III)

S tem navodilom je postala kolaboracija slovenske protirevolucije tudi uradna. Vaške straže, ki so nastajale po tem datumu, so bile avtomatsko vključene tudi v MVAC. Nastajanje vaških straž po ustanovitvi MVAC je bilo nenehno pod budnim nadzorom italijanske vojske in civilnih oblasti. Posamezne enote so uradno še vedno nastajale kot vaške straže, dejansko pa je nadzor nad njimi izvajala italijanska vojska, ki jim je nudila tako materialno kot tehnično podporo, sodelovala pri mobilizaciji, izvajanju kazenskih sankcij nad njenimi pripadniki, izplačevala mesečne dohodke ter nadzirala in usmerjala njihovo delovanje.

O natančnem številu pripadnikov in enot vaških straž oziroma MVAC je težko govoriti, saj je njihovo število v času variiralo. Prav tako so se spreminjale lokacije postojank. Velikokrat je šlo za isto enoto, ki je zamenjala lokacijo in podobno. Relativno natančno število nam poda Tone Ferenc (2002: 217), ko po podatkih za julij 1943 našteje 107 postojank ter specialnih enot neposredno podrejenih formacijam italijanske vojske, v katerih naj bi bilo vključenih 6161 prostovoljnih protikomunističnih miličikov.

Na samem začetku je MVAC vodil obveščevalni urad XI. armadnega zbora v Ljubljani, v začetku septembra 1942 pa je poveljnik XI. armadnega zbora general Mario Robotti za njeno vodenje ustanovil posebni Urad MVAC (»Ufficio MVAC«).

5. NALOGE IN DELOVANJE MVAC

5.1. NALOGE MVAC

Osnovna in dejansko edina naloga MVAC je bil boj proti komunističnim silam, kot so imenovali partizansko vojsko in Osvobodilno fronto ter sodelovanje v nekaterih represivnih aktih italijanske vojske.

Prva navodila o nalogah MVAC je izdal general Mario Roatta, poveljnik II. armade v Sloveniji in Dalmaciji, že 1. marca 1942. Veliko preden so se enote MVAC v Sloveniji dejansko formirale. V svoji okrožnici poleg nalog določa tudi strukturo MVAC. Formacije MVAC naj bi se po njegovem novačile, ustanovljale, inkorporirale v italijansko vojsko, oboroževale in opremljale od primera do primera. Bile naj bi popolnoma odvisne in podrejene italijanski vojski. Uporabljale naj bi se pretežno okrog posadk za obvladovanje ali nadziranje položaja in stražo, ter podobno kot »blazinica« za zbiranje informacij v neposrednem okolju posadk same ali skupaj s posadkami. Izjemoma naj bi se enote MVAC uporabljale v posadkah kot rezerva, kot mobilne enote ali samostojna obramba. V vojaških operacijah naj bi se enote MVAC uporabljale za izvidniške naloge kot del glavnine ali zaledja, na bokih ali v kolonah. Slednje je veljalo za specialne enote in artilerijo. (Cuzzi: 92)

V določenih izjemnih primerih je Roatta predvidel tudi ustanovitev samostojne posadke. Vendar samo v primeru, da je bila enota ocenjena kot zanesljiva in zvesta italijanski vojski. Tega so se posluževali v primeru zaščite posameznih odsekov železniških prog ali za nadzor notranjih con. Roatta je poudaril, da je treba formacijam MVAC dati vso potrebno podporo v obliki orožja in materiala. (Cuzzi: 92-93)

Osnovna navodila za uporabo oddelkov in formacij MVAC v Ljubljanski pokrajini je 23. novembra 1942 izdal general Mario Robotti, poveljnik XI. armadnega zbora. V prvi točki Robotti ugotavlja, da morajo poveljstva in oddelki italijanske vojske paziti, da formacije MVAC zaradi pomanjkljive opreme in oborožitve ne bi bile manj bojno učinkovite. Vendar To naj jim bo omogočeno, v kolikor je to nujno potrebno. Nadalje Robotti ugotavlja, da je treba izkoristiti njihovo poznavanje terena in prebivalstva. Meni, da enot tam, kjer je

italijanske vojske dovolj, ni potrebno ustanavljati. Ustanavljajo naj se raje tam, kjer vojske ni. Dobijo naj točno določene naloge, pristojnosti in območje delovanja. (Cuzzi: 96)

Robotti poudarja, da morajo načeloma formacije MVAC sodelovati v operacijah z italijansko vojsko, samostojne naloge naj bi se jim dodelile izjemoma in v izredno omejenem formatu pristojnosti. Zelo pomembna je tudi ugotovitev generala Robottija, da je treba delovanje in bojne postopke MVAC poenotiti z načinom bojevanja italijanske vojske, če naj bo takšno sodelovanje v boju učinkovito in smiselno. Pri tem naj bi bilo najpomembneje pričeti s poveljniškim kadrom. (Cuzzi: 96)

Enote formacije MVAC so dejansko opravljale v prvi vrsti naloge izvidovanja in naloge »čiščenja« (rastrellamento) ozemlja. Patrulje miličnikov so dnevno pregledovale ozemlje širšega območja svojih posadk, pri čemer so se zapletale v boje z manjšimi skupinami partizanov. Do bojev večjih razsežnosti je prihajalo v primeru partizanskih napadov na postojanke vaških straž oziroma MVAC ali v primeru boja ob srečanju. Upoštevati je treba tudi spopade večjih razsežnosti v primeru sodelovanja v večjih operativnih enotah italijanske vojske. Enote MVAC so poleg patroljiranja izvajale naloge zaščite del na infrastrukturnih objektih, kot so bila popravila železniških prog in cestnih odsekov, z zasedami. (AS 1775, fasc. 741/I)

Poleg bojnih nalog so enote formacije MVAC oziroma vaških straž opravljale tudi naloge izvidovanja in zbiranja obveščevalnih podatkov. Tako so spremljale premike partizanskih enot, zbirale informacije med prebivalstvom o partizanskem gibanju in njegovem delovanju. Na terenu so izvajali tudi aretacije sumljivih posameznikov. Kot je razvidno iz arhivskega gradiva in pričevanj, je velikokrat prihajalo do samovoljnih usmrtitev partizanov, pa tudi civilnih oseb.

Že 23. novembra 1942 v navodilih za uporabo oddelkov MVAC (AS 1895, fasc. 120/II) je general Mario Robotti poudaril pomembnost izkoriščanja smučarskega potenciala v vrstah MVAC. Med Slovenci je bilo veliko smučarjev, ki jih je italijanska vojska opremila s smučarsko opremo in jim tako omogočila delovanje na terenu tudi pozimi. Njihovo poznavanje terena in ljudi združeno s sposobnostjo gibanja po zasnježnem terenu je bila velika taktična in operativna prednost, ki je Italijani niso hoteli zanemariti. Ideja je dejansko zaživela in precejšnje število pripadnikov MVAC je prejelo smučarsko opremo.

V času pred kapitulacijo Italije je italijanska vojska začela uvajati koncept jurišnih bataljonov sestavljenih iz pripadnikov MVAC. Ti bataljoni naj bi bili specialne narave, njihovi pripadniki bolje opremljeni in usposobljeni kot dotedanje enote milice, njihovo delovanje pa naj se ne bi bistveno razlikovalo od delovanja manjših taktičnih enot. Njihova prednost naj bi do izraza prišla v bojih z večjimi partizanskimi grupacijami in pri izvajanju ofenzivnih operacij. Takšni specialni bataljoni so bili ustanovljeni po 1. juniju 1943 pri operativnih enotah italijanske vojske; pehotnih divizijah »Isonzo«, »Cacciatori delle Alpi« in bojni skupini »XXI. Aprile«. Šteli so po šestdeset miličnikov. (Cuzzi: 104-108)

Naloge patroljiranja in zbiranja obveščevalnih podatkov na terenu so bile najbolj pogoste naloge enot MVAC. Poleg teh pa so se vključevale tudi v operativne naloge italijanske vojske. Obsežneje so namreč sodelovale v večjih operacijah, kot je bila poletna ofenziva leta 1942.

Glavni namen MVAC ni bilo formiranje večjih taktičnih enot in obsežni boji s partizani. Njihov namen je bilo pokriti čim večje ozemlje s svojimi postojankami ter tam izvajati naloge iz svojih omejenih pristojnosti. V prvi vrsti je šlo kot že rečeno za izvidovanje, patroljiranje in zbiranje obveščevalnih podatkov. Neprecenljivost kolaboracionistične milice v očeh italijanske vojske je ležala prav v njihovem poznavanju terena ter prebivalstva. V vasi, kjer je bila formirana vaška straža, je ta lažje zbrala podatke o zaupnikih Osvobodilne fronte, pripadnikih partizanske vojske, velikosti njihovih enot, njihove lokacije in predvidene smeri premika ter druge podobne podatke. MVAC je po vaseh v prvi vrsti preprečevala neoviran prihod in odhod partizanske vojske. Slednja je v vasi hodila z namenom preskrbe in političnega delovanja, ki je vključevalo pridobivanje prebivalstva na svojo stran.

Z namenom ovirati partizane so pripadniki MVAC patroljirali po okolici, postavljali zasede in podobno. Tako dnevno poročilo častnika za zvezo pri MVAC Semič Uradu za MVAC za 29. januar 1943 poroča, da je tretja četa odšla na Vrtačo, ker so dobili sporočilo, da se tam nahajajo trije partizani. Njen pohod je bil neuspešen, ker so bili partizani o njihovem prihodu obveščeni. (AS 1775, fasc 741/I)

O tem kako in kakšne obveščevalne podatke so dejansko zbirali, priča poročilo častnika za zvezo pri isti enoti z dne 28. junij 1943: »Patrulja 75 protikomunističnih miličnikov se je

podala do Podrebri, kjer odkrije več sledov, ki dokazujejo, da so šli skozi številni komunistični tolovaji. Po dobljenih informacijah je dognala, da je šlo skozi Podreber okoli 600 komunističnih tolovajev, ki so se podali preko gozdov pri Omoti verjetno v smeri Gradnika in Sodjega vrha. Formacija, kateri ti komunistični tolovaji pripadajo, ni bila ugotovljena,« (AS 1775, fasc 741/I).

Poleg sodelovanja v poletno-jesenski ofenzivi in nalog v zvezi s patroljiranjem in izvidovanjem je MVAC decembra 1942 izvedla tudi samostojno akcijo ob pomoči italijanske vojske v moštvu in materialu, ki se je v zgodovino zapisala kot božične racije 1942.

5.3. BOŽIČNE RACIJE

Tako imenovane božične racije od 21. do 23. decembra 1942 v Ljubljani so bile edini večji projekt, ki ga je MVAC smela izpeljati sama ob izdatni italijanski pomoči in kontroli. Organizacijo in izvedbo božičnih racij je vodila ljubljanska mestna MVAC (»Formazione MVAC di Lubiana«), ki je tudi sestavila navodila za njihovo izvajanje (AS 1895, fasc. 120/II).

Navodila za izvajanje so sestavili podpolkovnik Ernest Peterlin, poveljnik MVAC za Ljubljano, voditelji Slovenske legije ter poveljniški kader XI. armadnega zbora v Ljubljani. Ljubljano so za namene racij razdelili na trinajst sektorjev. V teh sektorjih naj bi 86 patrolj aretiralo 813 ljudi s predhodno sestavljenega seznama, ki so ga sestavili sami. Patrolje je sestavljalo 126 članov MVAC iz Ljubljane, 328 članov MVAC z Dolenjske in Notranjske, 82 karabinjerjev in 246 italijanskih vojakov. Vsak sektor je razpolagal še z dvema rezervnima patroljama. V rezervi je bilo po 26 pripadnikov MVAC iz Ljubljane, MVAC s podeželja in karabinjerjev ter 52 italijanskih vojakov. Racije je tako neposredno izvajalo 506 pripadnikov MVAC ter 406 karabinjerjev in vojakov. Posredno pa je treba upoštevati še vojake v zaporih za stražo, straže po mestu, straže ob prehodih blokov in podobno. (Saje, 1952: 635-636)

Vsaka patrolja je bila sestavljena po enakem principu. Štela je enega do dva pripadnika MVAC iz Ljubljane, štirje pripadniki so bili miličniki MVAC s podeželja, trije italijanski vojaki

in en karabinjer. Navodila za izvajanje božičnih racij so bila izdelana do potankosti in so vsebovala tudi navodila o ravnanju pri izvajanju hišnih preiskav in aretacij. Opozarjala so na nujnost taktnega ravnanja s prebivalstvom. Ta navodila so zajemala dejanja kot je preiskovanje stanovanj, telesne preiskave in podobno. Navodila so točno določala, kaj se sme preiskovati in kaj ne, s silo naj bi se odpiralo samo v primeru, ko bi lastnik zavrnil sodelovanje. Omejena naj bi bila uporaba orožja, saj naj bi se streljalo samo v primeru samoobrambe ter v primeru potrebe po zaščiti tretje osebe. Na vsak način naj bi preprečili eksekucije na mestu aretacije. (AS 1895, fasc. 120/II)

Racije in aretacije so se začele 21. decembra ob deseti uri zvečer in trajale do četrte ure zjutraj. Naslednjo noč se je enak postopek še enkrat ponovil. Namesto začetne številke nekaj več kot osemsto ljudi, je bilo na koncu aretiranih več kot tisoč petsto posameznikov in prepeljanih v zapore dodeljene ljubljanski MVAC. Kot navaja Franček Saje (1952: 637), se patrolje niso držale navodil, saj so bile aretacije izjemno krute, patrolje pa neobzirne in surove. Ravnanje z aretiranci je bilo prav tako izjemno nehumano in kruto, kar je posledično pripeljalo do razpustitve ljubljanske MVAC in odvzema trakta zapora.

Italijani so kmalu po zaključku božičnih racij ugotovili, da MVAC ni primerna za delovanje v večjih urbanih središčih. Kot milica je bila preveč brezobzirna in kruta, da bi ji lahko zaupali policijska pooblastila. Pri prebivalstvu je zbujala strah in povzročala teror. Iz tega razloga je bila ljubljanska MVAC razpuščena. (Ferenc, 2000: 335)

6. FORMACIJA PROSTOVOLJNE PROTIKOMUNISTIČNE MILICE

6.1. POPOLNJEVANJE

Kot že omenjeno, so vaške straže večinoma nastajale po »spontanem« ključu. Tam, kjer je bilo protikomunistično vzdušje relativno močno, in tam, kjer so pripadniki protirevolucionarnega tabora bolj aktivno delovali, so vaške straže nastale prej in v večjem številu kot v krajih nenaklonjenih ideji protirevolucije.

Večina vaških straž oziroma čet MVAC je nastala po predhodnem seznamu potencialnih kandidatov za služenje. Zaupniki in sodelavci protirevolucionarnega tabora so po posameznih vaseh, poleg seznamov posameznikov primernih za služenje v vaških stražah, oblikovali tudi sezname potencialnih sodelavcev Osvobodilne fronte. Slednje so italijanske oblasti aretirale in internirale tiste, ki so možnost služenja v MVAC zavrnili.

Na osnovi seznama je italijanska vojska organizirala nabor, na katerem so potencialnim miličnikom na izbiro postavili služenje v vaški straži ali kot alternativo internacijo. Nekaj posameznikov se je za služenje odločilo prostovoljno, ne glede na italijanski ultimatum. Drugi so se v strahu pred internacijo odločili za MVAC, tretji so možnost služenja zavrnili. Neredki so bili tudi primeri prebegov iz vaških straž v partizane. Ti predhodni sezname v večini primerov niso bili popolnoma realizirani, saj se je v vaške straže dejansko vključilo veliko manj posameznikov, kot jih je sestavljalo prvotni seznam.

Kot kaže arhivska dokumentacija, je bilo veliko posameznikov s seznamov v internaciji. Zanje so predstavniki protirevolucije jamčili, da niso komunisti in bi bili primerni člani MVAC. Tako so na naborne sestanke pripeljali tudi veliko internirancev, ki so v MVAC videli rešitev pred grozotami zaporov in taborišč. Tako so na primer organizatorji vaških straž iz Dobrove pisali: »Odpeljani so bili v internacijo, a je potrebno, da se vrnejo, da se zagotovi ustanovitev in uspešen nastop krajevne Samoobrambe, « (AS 1895, fasc. 120 B/I).

Prošnje za izpustitev iz internacije so bile tako pogoste, da so bila izdana navodila posameznim postojankam, kaj morajo vsebovati. Poleg imena in priimka še ime očeta in

matere, datum in kraj rojstva, datum in razlog internacije, številka zapornika ter kraj, kjer je oseba zaprta. (AS 1895, fasc. 120 B/II) Število prošenj za izpustitev iz internacije se je glede na dokumentacijo leta 1943 močno povečalo (AS 1775, fasc. 743/II), kar lahko razlagamo z dvema dejstvoma. Razmere po določenem času v internaciji so postale tako nevzdržne, da so posamezniki videli v vključitvi v milico eksistencialno preživetje. Poleg tega so imele enote MVAC pozimi in spomladi 1943 precejšnje izgube in so potrebovale nov človeški potencial.

Pred uspešno vključitvijo v MVAC so morali kandidati prestati tudi zdravniški pregled, po katerem so bili spoznani za sposobne vojaškega služenja ali le-tega oproščeni.

Posamezniki so se posluževali različnih metod izogibanja služenju v vaških stražah oziroma MVAC. Tisti, ki niso neposredno zavrnili vključitve v vojaško formacijo in s tem tvegali internacije ali ustrelitve, so ubirali drugačna pota. Veliko posameznikov se je skušalo vpoklicu izogniti na podlagi opravičil o kriznih družinskih razmerah, študijskih in delovnih obveznostih, nenadomestljivosti na delovnem mestu in podobno. (AS 1775, fasc. 740/II) Enake in podobne argumente so uporabljali tudi miličniki MVAC, ki so hoteli iz formacije izstopiti.

Poleg prostovoljnih demobilizacijskih postopkov so bili pogosti tudi primeri demobilizacij in izključitev s strani italijanske vojske. Tako je bilo veliko posameznikov demobiliziranih zaradi starosti, zdravstvene nesposobnosti ali preprosto zaradi njihove neučinkovitosti ali dvoma v njihovo ideološko neoporečnost. (AS 1775, fasc. 740/IV, fasc.740/V in AS 1895, fasc. 120 B/I)

Med miličniki MVAC je bilo veliko primerov kazenske demobilizacije ali celo aretacije. Tako niso bili redki primeri medsebojnih oboroženih obračunov med člani MVAC, zlorabe dodeljene jim opreme v obliki avtomobilov in motociklov, ki jih je predvsem poveljniški kader uporabljal v zasebne namene. Dogajali so se primeri goljufij in poneverb denarja namenjenega za potrebe MVAC, tatvin in samovoljnega teroriziranja prebivalstva, izsiljevanj in pretefov.

Iz MVAC je bil 1. januarja 1943 izključen Jelo Capuder, ki so mu dokazali poneverbo 24 490 lir (Saje, 1952: 628). 8. avgusta 1943 je bil na primer iz MVAC izključen miličnik Anton

Rodič zaradi velike tatvine, potem ko je v zaporu prebil devet mesecev (AS 1775, fasc. 742/II.). Kazensko premeščen je bil na primer tudi poveljnik MVAC v Črnomlju zaradi nemoralnega obnašanja in simpatiziranja s četniki (AS 1895, fasc. 120 B/III).

Motivi za vključevanje posameznikov v MVAC so se med seboj močno razlikovali. Tako so nedvomno glavnino moštva tvorili posamezniki, ki so bili prepričani v namen in poslanstvo vaških straž. Močan motiv za vključevanje je bila prav tako tudi plača, ki so jo miličniki prejeli od italijanske vojske. Nekaterim je služenje v MVAC pomenilo izognitev internaciji ali služenju v partizanih.

Kljub prostovoljni je bila prisilna mobilizacija močan dejavnik vključevanja v MVAC, kakor je ugotavljal že Franček Saje (1952). Da pa prisilna mobilizacija ni bila učinkovita, ker je s seboj prinesla veliko posrednih stroškov, je kmalu ugotovilo tudi italijansko poveljstvo. Mednje lahko prištevamo stroške zdravniških pregledov, opremljanja in oboroževanja miličnikov, njihovo vzdrževanje in usposabljanje. Še posebej so bili ti problemi pereči, če se je izkazalo, da miličniki zaradi prisilne vključitve v MVAC niso bili maksimalno učinkoviti in so celo prebegnili v partizane. Iz tega razloga je poveljstvo XI. armadnega zbora 10. aprila 1943 prepovedalo prisilno novačenje v MVAC (AS 1775, fasc. 747/III).

6.2. STATUS PRIPADNIKOV

Pripadniki MVAC so imeli enak status kot vojaki italijanske vojske, saj so kot Prostovoljna protikomunistična milica bili formalno podrejeni italijanski vojski.

Iz tega položaja formalne podrejenosti so izhajale tudi pravice in dolžnosti pripadnikov MVAC. Tako so bili, kot že omenjeno v prejšnjem poglavju, podrejeni enaki sodni oblasti kot italijanski vojaki, torej vojaškemu sodišču. » Če ti vojaki jedo naš kruh in uporabljajo naše orožje, jih smatramo za naše vojake,« (Robotti v: Saje, 1952: 710). V primeru bolezni ali poškodbe so bili deležni oskrbe v italijanskih vojaških bolnišnicah (AS 1775, fasc. 745/I).

Kot pripadnikom italijanske vojske jim je pripadala tudi plača oziroma denarno nadomestilo. Poleg plače so lahko zaprosili tudi za enkratno finančno pomoč. Družinam

padlih pripadnikov MVAC je po njihovi smrti ravno tako pripadala določena denarna odškodnina.

Kot enakopravni člani italijanske vojske so pripadniki MVAC prejeli vojaško mesečno plačo. Ta se je izračunavala glede na dnevno postavko, ki se je pomnožila z dnevi prisotnosti v enoti. Tako je iz plačne evidence II. bataljona Legije smrti za mesec februar 1943 razvidno naslednje. Dnevna postavka za navadnega miličnika – vojaka je bila 8 lir, za poveljnika bataljona 20 lir ter za njegovega namestnika 12 lir. (AS 1895, fasc. 120 B/II) Za vojaškega kurata je veljala enaka postavka kot za poveljujočega enote (Saje, 1952: 709). Poleg redne plače so miličniki oziroma enote prejeli tudi nagrade v obliki božičnice. Tako je II. bataljon Legije smrti 22. decembra 1942 prejeli božičnico v višini 3000 lir (AS 1895, fasc. 120 B/III).

Od 1. junija 1943 so imeli pripadniki MVAC, vključeni v specialne ardijske bataljone namenjene boju proti partizanom, tudi dodaten bonus. Novi poveljnik XI. armadnega zbora, general Armando Lubrano in Visoki komisar Emilio Grazioli sta se dogovorila o izplačilu dodatne premije treh lir na dan za vsakega od 168 miličnikov vključenih v te bataljone. (AS 1775, fasc. 742/III)

Poleg plače in božičnice so miličniki vključeni v MVAC dobivali tudi denarne nagrade. Te so se izplačevale posameznikom, ki so se v boju še posebej izkazali s svojo požrtvovalnostjo in pogumom. Denarne nagrade so dosegale različne zneske. Tako je deset pripadnikov MVAC Stična za sodelovanje v napadu na partizane v patroljah 15. in 18. decembra 1942, dobilo denarne nagrade od 100 pa do 250 lir (AS 1895, fasc. 120 B/II) glede na učinkovitost posameznika v boju. Višina nagrade je večinoma znašala med sto in petsto lirami.

Pripadnikom MVAC je bilo omogočeno pridobivanje enkratnih denarnih nadomestil in podpor v različnih zneskih, odvisno od posameznega primera. Prošnje za denarno podporo so se večinoma nanašale na vzdrževanje v vojni prizadetih družin pripadnikov MVAC. Denarne podpore so znašale med nekaj sto in v izrednih primerih tudi do par tisoč lir. Predloge za izplačilo denarnih nagrad je ponavadi spremljala pohvala posameznih miličnikov, njihovega večkrat izkazanega poguma, velikih vojaških in fizičnih sposobnosti, samoiniciativnosti, zanosa in požrtvovalnosti. (AS 1775, fasc 744/IV)

Ob smrti pripadnika MVAC je njegovi družini pripadala tudi podpora oziroma odškodnina v enkratnem znesku. Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je že 14. oktobra 1942 izdal okrožnico, po kateri je družini padlega pripadnika MVAC pripadala odškodnina 2000 lir v enkratnem znesku. Poleg tega je bil Grazioli mnenja, da bi družinam padlih miličnikov v prvi vrsti morale pomagati lokalne vojaške in civilne oblasti, ki so posamezne primere in potrebe teh družin bolje poznale. V primeru, da je bila takšna pomoč nezadostna, naj bi se vojaške ali civilne oblasti obrnile nanj s prošnjo za izplačilo omenjenih 2000 lir. Prošnje za izplačilo enkratne pomoči ob smrti člana MVAC so morale biti vložene posamično, na tak način so bile tudi obravnavane. (AS 1775, fasc. 746/I)

Družine padlih so dejansko dobivale manjša izplačila, kakor je bilo uradno določeno. V praksi so podpore ob smrti družinskega člana, pripadnika MVAC, znašale med petsto do tisoč lir, redko dva tisoč. Med izjeme lahko štejemo primer padlega Edvarda Petriča, kateremu družini so izplačali 5000 lir podpore, ker je za seboj pustil deset nedoraslih otrok. (AS 1775, fasc. 744/IV.) Za primerjavo, kolikšno vrednost so te podpore dejansko imele, naj šteje podatek, da je pogreb jeseni leta 1942 stal približno 380 lir (AS 1895, fasc. 120/II).

Enote MVAC se niso financirale samo preko italijanske vojske. Finančno pa tudi materialno podporo so jim nudili različni zasebniki ali gospodarska združenja, ki so podpirala njihov cilj in delovanje. Tako niso bili redki enkratni zneski v obliki pomoči za opremo in preskrbo miličnikov. Poleg denarja so zasebniki in poveljstvo Slovenske legije za enote zbirali tudi druge nujne potrebščine. Tako je na primer gospodarsko podjetje na Vidmu posadki MVAC Kompolje darovalo 13 943 lir »za podporo fantom,« (AS 1895, fasc. 120 B/I).

Iz različnih virov pridobljena finančna sredstva so enote MVAC porabile za različne namene, od pisarniškega materiala, hrane pa do posodic za sveto olje. Veliko takšnih materialnih dobrin je bilo posadkam darovanih. V pomoč in podporo enotam se je organiziralo tudi prebivalstvo, saj lahko zasledimo podatek, da so za potrebe vojakov pripadnikov vaških straž vaške ženske pletle volnene jopice in nogavice. (AS 1895, fasc. 120/II)

Iz naslova pravic in bonitet statusa italijanskega vojaka je izhajala tudi pravica in lažji dostop do dovolilnic in potnih dovoljenj za prehajanje blokov v Ljubljani in Ljubljanski pokrajini. Tako so pripadniki MVAC in njihovi družinski člani relativno brez težav dobili potna dovoljenja, ki so bila sicer izjemno težko dostopna. Pripadnikom MVAC in njihovim družinskim članom je bil omogočen prehod po celotni Ljubljanski pokrajini. Potne dovolilnice pa nikakor niso bile brez omejitev, saj so vsebovale ime uporabnika, izhodiščni kraj, destinacijo potovanja in predviden čas vrnitve. (AS 1775, fasc. 741/III)

6.3. *OBOROŽITEV, OPREMA IN PRESKRBA*

Poleg nekaj posameznih kosov oborožitve, ki so jih pred formalizacijo vaških straž v MVAC priskrbeli posamezni zaupniki protirevolucionarnega tabora, je večino orožja vaškim stražam dobavila italijanska vojska.

Osnovna in v večini primerov edina oborožitev vojaka, pripadnika MVAC, je bila puška. Za vsako puško je italijanska vojska dodelila točno določeno število nabojev, ponavadi ne več kot nekaj deset na vsako puško. V večini primerov je posamezniku pripadlo tudi točno določeno število ročnih bomb, vendar so tu med posameznimi enotami MVAC obstajale velike razlike. Nekatere enote so bile relativno dobro oborožene, medtem ko bi lahko za nekatere druge trdili ravno nasprotno. Enote so razpolagale tudi z različnim številom bojnih kompletov avtomatskega orožja, ki pa praviloma ni presegalo dveh orožij na enoto. Za osebno oborožitev častnikov, podčastnikov in kuratov so bile v nekaterih primerih dodeljene tudi pištole.

Osnovno osebno oborožitev miličnika MVAC je predstavljala večinoma puška znamke »Lebel« kalibra 8 mm. Poleg te je imela MVAC v uporabi tudi manjše število pušk »Mauser« kalibra 7.92 mm, s katero so bili vojaki neizmerno bolj zadovoljni in pušk »model 91-38«. Od avtomatskega orožja so prevladovali mitraljezi »C.S.R.G.« ali »Hotchiss«. Nekaj je bilo tudi avtomatov »Breda«, »ZBROJ«, »Skoda« in »St. Etienne«. Med pištolami je prevladovala »Beretta« model kalibra 0.34 palca. (AS 1775, fasc. 742/I)

Število dobavljenega orožja in streliva enotam MVAC je bilo izjemno striktno regulirano in omejeno. Enote tako praktično nikoli niso razpolagale s presežki streliva niti orožja, kar je

razvidno iz številnih arhiviranih dokumentov v obliki zahtevkov in prošenj za strelivo in orožje.

Z oborožitvijo in strelivom, dobavljenim s strani italijanske vojske, je bilo veliko težav. Puške »Lebel« so bile znane po tem, da so se rade kvarile. Tako je velikokrat prihajalo do nesreč pri čiščenju, saj ob zadnjem streljanju naboj ni bil izstreljen in je obtičal v cevi. Pogoste so bile pritožbe o neustreznosti streliva. Tako je poveljnik graničarjev (»Guardia alla Frontiera«) 16. marca leta 1943 poročal poveljstvu XI. armadnega zbora, da so naboji, ki so jih prejele njemu podrejene enote MVAC neustrezni. Šlo je za strelivo za puško »Lebel«, pri katerih je šlo očitno za napako smodnika. Naboji ob streljanju namreč niso bili vedno izstreljeni, kar je povzročalo nezaželjene zastoje. Poveljnik je v nadaljevanju poročal, da je bojna morala zaradi nezaupanja v ustreznost in brezhibnost orožja, upadla. (AS 1775, fasc. 742/IV)

Primeri neustreznega streliva niso bili redki. Urad za MVAC je 13. julija 1943 na poveljstvo XI. armadnega zbora naslovil prošnjo za zamenjavo streliva. Ena od enot MVAC naj bi namreč dobila neustrezno strelivo, ki je bilo zarjavelo in je kazalo očitne znake stika z vodo. (AS 1775, fasc. 742/IV) Poleg težav z ravnanjem streliva, je prihajalo tudi do drugačnih vrst težav. 20. februarja 1943 je poveljstvo divizije »Cacciatori delle Alpi« poročalo poveljstvu XI. armadnega zbora, da je strelivo, ki ga je prejela posadka MVAC Polica neustrezno, saj je kljub ustreznim označbam neuporabno, ker so naboji preveliki. (AS 1775, fasc. 742/II)

Problemi se niso kazali samo pri puškah »Lebel« in strelivu zanje temveč tudi pri avtomatskem orožju. Slednje je bilo velikokrat v okvari, kar je za enote, ki so posedovale samo eno takšno skupinsko orožje, pomenilo hudo taktično pomanjkljivost. Poveljniki posameznih oddelkov italijanske vojske so ugotavljali, da je v enotah MVAC obstajala velika potreba po večjem številu avtomatskega orožja, saj brez njega te enote niso mogle biti optimalno učinkovite niti konkurenčne partizanskim enotam. Poveljnik Legije črnih srajc v sestavi pehotne divizije »Cacciatori delle Alpi« 5. junija 1943 ugotavlja, da obstoječa oborožitev enot MVAC ni ustrezna, saj imajo večinoma samo eno delujoče avtomatsko orožje, ki pa še zdaleč ne zadostuje. Še posebej se je potreba po večjem številu avtomatskega orožja pokazala v primeru odhoda v patroljo, ko so avtomatsko orožje vzeli s seboj, matična posadka pa je v obrambi ostala s samo osebno oborožitvijo. Po njegovem

mnenju bi vsaka posadka MVAC morala razpolagati z vsaj tremi delujočimi avtomatskimi orožji, da bi lahko učinkovito opravljala svoje naloge. (AS 1775, fasc. 742/II)

O težavah z avtomatskim orožjem dodeljenim posadkam MVAC so poročale tudi druge divizije. Tako je divizija »Cacciatori delle Alpi« 6. januarja 1943 poročala Uradu za MVAC, da mitraljezi »Piteau«, dodeljeni posadkam MVAC Devica Marija v Polju in Bizovik, ne delujejo brezhibno. Pojavljajo se številne težave in zastoji. Isto velja tudi za mitraljez »St. Etienne« dodeljen formaciji MVAC Bizovik. Svoje poročilo nadaljuje s prošnjo po nadomestitvi teh mitraljezov s takimi, ki bi dejansko delovali. Predlaga dodelitev starih jugoslovanskih mitraljezov, v delovanje katerih so imeli miličniki večje zaupanje. Istega dne je v poročilu zagovarjal tudi stališče, da bi vsaka posadka MVAC morala imeti vsaj eno tehnično brezhibno avtomatsko orožje. (AS 1775, fasc. 742/II)

23. januarja 1943 je poveljstvo iste divizije poročalo, da formacija MVAC Borovnica nujno potrebuje še vsaj dve avtomatski orožji in se obenem pritoževalo tudi nad delovanjem pušk »Lebel«. Na koncu so dodali še, da je miličnike močno razveselila pridobitev enajstih pušk »Mauser«, ki je bila pri vojakih zaradi večje zanesljivosti veliko bolj priljubljena. (AS 1775, fasc. 742/IV)

Poleg neučinkovitosti avtomatskega orožja so se pojavljale tudi težave s strelivom. Poveljnik posadke Rakek je 19. februarja 1943 poročal, da je strelivo za mitraljez C.S.R.G. neustrezno, saj povzroča neželene zastoje in zaradi tega zbuja nezaupanje in strah. (AS 1775, fasc. 742/IV)

Orožje, ki ni delovalo brezhibno, in neustrezno strelivo sta med miličniki povzročala strah in nezaupanje. Zaradi tega je precej upadala bojna morala formacij MVAC, na kar so ves čas opozarjali poveljniki operativnih enot italijanske vojske, katerim so bile enote MVAC neposredno podrejene. Poveljstvo jurišnih črnih srjajc »XXI. aprile« je 15. januarja 1943 poročalo, da pripadniki MVAC niso zadovoljni z dodeljenimi jim puškami »Lebel«, ki niso zanesljive in pogosto zatajijo. Zaradi teh nesreč se je večalo nezaupanje v italijansko vojsko, padali sta morala in bojna učinkovitost. (AS 1775, fasc. 742/II)

Kljub dejstvu, da je italijanska vojska skrbela za oborožitev formacij vaških straž oziroma MVAC, preskrba ni bila vedno optimalna. Poleg težav z orožjem in strelivom, je italijanska

vojska skoparila tudi s količino streliva. Nobena od enot MVAC namreč ni bila založena z večjimi količinami streliva. Porabljeno strelivo je italijanska vojska nadomeščala sproti v majhnih količinah, po nekaj deset do največ šestdeset nabojev na puško. Poleg tega so formacije MVAC prazne tulce porabljenega streliva pred dobavo novega vračale v italijanska vojaška skladišča. (AS 1775, fasc. 742/IV)

Poleg vseh naštetih težav z oborožitvijo, formacije MVAC niso smele zadržati niti tistega orožja, ki so ga pridobile v bojih s partizani. V bojih zaplenjeno orožje so morale takoj prijaviti italijanski vojski, ki je odločila, koliko in kaj smejo posamezne enote obdržati. Veliko zaplenjenega orožja so pošiljali v vojaška skladišča kljub dejstvu, da so enote MVAC to orožje potrebovale. (AS, fasc. 742/II)

Za primer, kako in koliko so bile oborožene enote formacije MVAC, navajam podatke za nekatere posadke. Pehotna divizija »Isonzo«, v sestavi katere sta bila tudi II. in III. bataljon Legije smrti, je 10. januarja 1943 poročala naslednje. MVAC Novo mesto je štela 21 pripadnikov. Od tega jih je bilo šestnajst oboroženih, štirje s puškami »Mauser«, dvanajst s puškami »model 91-38«. Imeli so 23 ročnih bomb ter 500 rezervnih nabojev streliva. II. bataljon Legije smrti je na isti dan razpolagal z naslednjim; od 563 pripadnikov jih je bilo 555 oboroženih (od tega 528 pušk »Lebel«), imeli so enajst mitraljezov, 558 bomb ter 12 000 rezervnih nabojev. Bataljoni Legije smrti so veljali za najboljše oborožene in opremljene. (AS 1775, fasc. 742/I) V specialnem bataljonu MVAC je veljalo, da je na vsakega miličnika odpadla ena puška, šestdeset nabojev in štiri ročne bombe. (AS 1895, fasc. 120/II)

Kot pripadnikom italijanske vojske je ta poleg orožja dobavljala tudi drugo opremo. Pristojna je bila za preskrbo z obleko in nujnimi potrebščinami vojaka. Težave so se pojavljale tudi na tem področju, saj je iz arhivskega gradiva razvidno, da preskrba z opremo ni bila veliko boljša od preskrbe z orožjem. Velikokrat so se pojavljali zahtevki italijanskih poveljnikov enot po preskrbi z vsaj čevlji in plašči.

Legija jurišnih črnih srajc v sestavi divizije »Cacciatori delle Alpi« je 5. junija 1943 poročala, da se vojaki formacije MVAC ne morejo boriti, saj nimajo ustrezne obutve. Vojaki naj bi sicer bili navdušeni za boj in drugih težav naj ne bi bilo. (AS 1775, fasc. 741/II)

Enote MVAC niso imele enotne oborožitve in opreme niti kot formacija niti v razmerju do italijanske vojske. Pri osnovni preskrbi so bile prepuščene same sebi. Tako je veliko miličnikov nosilo posamezne kose starih jugoslovanskih uniform, pomešanih s kosi italijanskih uniform ter civilinih oblačil. S časom so se začele pojavljati tudi težave z nadomestitvijo dotrajane opreme.

Spomladi leta 1943 je italijanska vojska formaciji MVAC dodelila nekaj več opreme. 12. marca je bila odobrena dodelitev 2500 plaščev, srajc, hlač, nogavic, obujk, čevljev ipd. Od tega so bili plašči in hlače premajhni in tako neuporabni. Večja količina opreme jim je bila dodeljena še konec maja 1943. Pripadniki MVAC nikoli niso dobili tiste količine opreme, za katero so prosili. Odobreno je bilo ponavadi skoraj pol manj materialnih sredstev kot jih je bilo navedenih v zahtevkih. (AS 1775, fasc. 742/IV) Poveljstvo jurišnih črnih srajc »XXI. aprile« je 15. januarja v že omenjenem poročilu navedlo podatek, da pripadniki MVAC niso zadovoljni z dodeljenimi petnajstimi pari čevljev za formacijo 59 pripadnikov. (AS 1775, fasc. 742/III)

Italijanska vojska formacije MVAC iz različnih razlogov ni opremila in oborožila tako kot ostale formacije svoje vojske. MVAC je imela velike težave s preskrbo osnovnih potrebščin vojaka. Za vsak dodeljen jim material v obliki orožja, streliva ali obleke in opreme, je moralo nadrejeno jim poveljstvo italijanske vojske pisati zahtevek na poveljstvo XI. armadnega zbora, ki je vsak zahtevek obravnavalo posamično in ponavadi odobrilo precej, če že ne kar pol manj, od zahtevanega. To je zbuvalo negotovanje in nezaupanje pri pripadnikih MVAC ter zlovoljo pri neposredno nadrejenih jim italijanskih enotah. Skrb pri slednjih je zbujala bojna učinkovitost in sposobnost za boj sicer motiviranih enot, ki pa niso bile ustrezno oborožene in opremljene.

6. 4. POVELJEVANJE, ODLIKOVANJE IN NAPREDOVANJE

Enotam MVAC so neposredno poveljevali slovenski častniki in podčastniki. Ti so bili večinoma posamezniki z vsaj osnovnim vojaškim znanjem pridobljenim v vojski razpadle Kraljevine Jugoslavije. Večinoma je šlo za bivše rezervne častnike in podčastnike jugoslovanske vojske. Posredno poveljevanje je seveda bilo v rokah italijanske vojske,

kateri je bila MVAC direktno podrejena. Pri samostojnem opravljanju nalog je enoti MVAC poveljeval njen slovenski častnik, v primerih bojnega delovanja skupaj z italijansko vojsko pa italijanski častnik.

Kot formalnim pripadnikom italijanske vojske je članom formacije MVAC pripadala pravica do napredovanja v vojaški hierarhiji. Takšno napredovanje je poleg pozitivnega učinka na moralo imelo tudi ekonomske posledice, saj je posameznik hkrati napredoval v višji plačilni razred. Kot je razvidno iz ohranjenega arhivskega gradiva, je bilo največ povišanj vojakov v podčastnike. Predlogi za povišanje vojakov so ponavadi vsebovali naslednjo formulacijo: »Vojak je pokazal odpornost na utrujajoče okoliščine vojne. Pri operacijah čiščenja je pokazal pogum, zbranost in samoiniciativnost,« (AS 1775, fasc. 743/I). Italijanska vojska je uporabljala vzvod poviševanja kot enega najcenejših in najbolj učinkovitih sredstev motiviranja vojakov in višanja bojne morale ter s tem posledično bojne učinkovitosti.

Vojaki pripadniki MVAC so s strani italijanske vojske prejeli tudi odlikovanja za izkazan pogum v vojaških operacijah ob različnih priložnostih, za vztrajno in neustrašno bojevanje, za izkazano samoiniciativo in požrtvovalnost. Ti pripadniki so se izkazali tudi po zvestobi izkazani do italijanske vojske ter občudovanja vrednem nasprotovanju partizanskemu gibanju in OF. (AS 1775, fasc. 741/II) Italijani so izdajali tudi posmrtna odlikovanja družinam padlih vojakov.

7. ITALIJANSKI NADZOR NAD MVAC

7.1. MVAC V SHEMI ITALIJANSKIH OBOROŽENIH SIL

MVAC je bila za italijansko vojsko dejavnik občutljive in dvoumne narave. Na eni strani je šlo za protikomunistično formacijo, katere bojnega potenciala ni bilo pametno zanemarjati, na drugi strani pa so se Italijani bali ravno tega bojnega potenciala v primeru, da se obrne od kolaboracije k formiranju alternativnega odporniškega gibanja. Iz teh razlogov je bilo nujno izredno previdno ravnanje z novo nastalo formacijo.

Kot osnovno in primarno obliko nadzora nad formacijami MVAC lahko štejemo že samo vključenost enot v večje operativne enote italijanske vojske. Posadke, oziroma enote MVAC, so bile neposredno podrejene posameznim večjim enotam italijanske vojske kot njihov integrativni del. V okvir pehotne divizije »Isonzo« je bilo po popisu 15. julija 1943 vključenih 1319 pripadnikov protikomunistične milice in sicer v II. bataljonu Legije smrti, osmih samostojnih posadkah in dveh četah vključenih v specialne ardijske bataljone italijanske vojske. II. bataljon MVAC je bil razdeljen na štiri geografsko ločene čete. Operativno samostojne posadke so bile MVAC Trebnje, Žužemberk, Stopiče, Semič, Rakovnik, Šentrupert, Mirna Peč in Bela Cerkev. Od 1. junija 1943 je bil v divizijo »Isonzo« vključen tudi »I. specialni bataljon MVAC«, sestavljen iz šestdesetih pripadnikov. (Cuzzi: 104-105)

V okviru pehotne divizije »Cacciatori delle Alpi« je bilo 15. julija 1943 vključenih 3247 prostovoljnih protikomunističnih miličnikov. Razporejeni so bili med trideset samostojnih enot oziroma posadk ter dva specialna bataljona. Šlo je za samostojne posadke MVAC Bizovik, Kleče, Devica Marija v Polju, Velike Lašče, Goriče, Videm Dobropolje, Temenica, Sela pri Šumberku, Mlačevo, Borovnica, Rob, Stična, Polica, Videm Krka, Rakitna, Vrhnika, Sodražica, Horjul, Turjak, Studenec Ig, Žažar, Brezovica, Šmarje, Dobrova, Ribnica, Rudnik, Polhov Gradec, Šentjur, Drenov Grič in Podpeč. Poleg naštetih samostojnih posadk pa sta bila v tej diviziji tudi »II. specialni bataljon MVAC« s šestdesetimi miličniki in Specialni bataljon MVAC z 31 miličniki. (Cuzzi: 105-107)

V okviru bojne skupine jurišnih črnih srajc »XXI Aprile« je bilo 15. julija 1943 vključenih sedemdeset pripadnikov MVAC. Šlo je le za dve samostojni posadki, ker so bile ostale predstavljene pod poveljstvo pehotne divizije »Cacciatori delle Alpi«, in sicer posadki MVAC Stara Cerkev in Vimol. Poleg teh dveh je formalno v organigram enote »XXI Aprile« spadal tudi »III. specialni bataljon« z 51 pripadniki. (Cuzzi: 108)

V enoto italijanskih graničarjev »Guardia alla Frontiera« je 15. julija 1943 spadalo 1374 prostovoljnih protikomunističnih miličnikov, razporejenih v I. bataljon MVAC in sedem samostojnih postojank: Begunje, Grahovo, Stari Trg, Velike Bloke, Loški Potok, Dane in Grčarevec. I. bataljon MVAC prav tako ni bil enotna formacija, ampak razdeljen v štiri med seboj geografsko ločene čete. (Cuzzi: 108-109)

V okviru divizije »Lombardia« je delovala ena sama avtonomna posadka MVAC in sicer Črnomelj, ki pa je bila konec meseca julija predstavljena pod poveljstvo pehotne divizije »Isonzo«, potem ko je divizija »Lombardia« zapustila Belo Krajino. (Cuzzi: 109)

Z razdelitvijo posameznih posadk in enot MVAC med različne italijanske operativne enote, katerih območje delovanje je obsegalo področje Ljubljanske pokrajine, je italijanska vojska izvajala določeno obliko nadzora in z razpršitvijo enot skrbela, da se kolaboracionistične enote ne bi obrnile proti njej sami. Med tako razdeljenimi enotami je bila namreč otežena komunikacija in onemogočeno poenoteno delovanje. To je bil eden od vzvodov nadzora nad kolaboracionistično Prostovoljno protikomunistično milico. Drugi razlog za razpršenost enot je ležal v njihovi nalogi pokrivanja čim večjega področja Ljubljanske pokrajine.

Ker so se Italijani bali premočne protikomunistične milice, ki se lahko v ugodnem trenutku obrne proti njim, so uvedli več vzvodov nadzora nad njimi. Mednje lahko štejemo tudi že samo obliko oziroma velikost formacije. Dovoljeno je bilo namreč oblikovanje le treh bataljonov protikomunistične milice. Vse ostale enote so bile prisiljene ostati na velikosti postojank in posadk z manj kot sto petdesetimi možmi. Velikost formacij torej ni bila odvisna samo od mobilizacijskega interesa MVAC oziroma vaških straž temveč v precejšnji meri tudi od dobre volje italijanskih okupacijskih oblasti.

7.2. ITALIJANSKI ODNOS DO MVAC

Italijanski odnos do MVAC je bil od vsega začetka nezaupljiv. Ob prvih pobudah ustanavljanja protikomunističnih enot slovenskega prebivalstva je imela italijanska vojska do njih odklonilni odnos in za takšne vrste sodelovanja ni marala slišati. S časom so Italijani začeli ta odklonilni odnos spreminjati ter ugotavljati koristnost uporabe teh enot v boju. Med prvimi, ki je naklonjeno gledal na formiranje MVAC je bil general Mario Roatta.

Pripadniki vaških straž so neizmerno bolje od italijanskih vojakov poznali razmere na terenu, geografske posebnosti in prebivalstvo samo. Tako so bile formacije MVAC nenadomestljive za zbiranje informacij ter izvajanje nalog »čiščenja terena«. Prostovoljni protikomunistični miličniki so se izkazali tudi po izjemni bojni morali in zanesenosti, ki je včasih Italijane navdušila, drugič spet celo prestrašila, prav zaradi izkazane pretirane krutosti.

Eden prvih in najbolj očitnih vzvodov nadzora nad kolaboracionistično MVAC je bila določitev častnika za zvezo vsaki posadki oziroma enoti MVAC. Ti častniki za zvezo so bili zadolženi pisati in oddajati dnevna poročila o dejavnostih enot. Tako so poročali o vsakodnevnem delovanju enot. Za vsako postojanko oziroma posadko je častnik za zvezo vsak dan pisal poročilo o tem, kaj je enota čez dan počela; kam je razpošiljala svoje patrolje, koliko ljudi so štele, kakšen je bil njihov uspeh. Poleg tega so častniki za zvezo poročali tudi o stanju v enotah, o morali in vzdušju med vojaki in podobno. Častnik za zvezo je poročal tudi, kadar enota ni bila aktivna. Italijanski častnik za zvezo pri formaciji MVAC Stopiče je 28. junija 1943 poročal naslednje: »Razmestitev oddelka 28. junija zjutraj neizpremenjena. Ob 18.00 sta bili razposlani dve patrolji po 15 mož, da bi naredili zasede pri Dolžu in Podgradu. Vrnili sta se ob 7.00 29. junija. Zavarovana je bila cesta Stopiče – Novo mesto. Morala visoka, vreme deževno,« (AS 1775, fasc. 741/I).

Da je bil odnos italijanske vojske do MVAC izredno previden, priča več dejstev. O nekaterih sem govorila že v prejšnjih poglavjih. Enote MVAC so imele omejene količine orožja in streliva, ki je bilo vse prej kot tehnično brezhibno. Prav tako je bila nezadostna preskrba z opremo. Vsi ti dejavniki so preprečevali, da bi protikomunistične enote prerasle svoj primarni namen, ki je bil boj proti partizanom, in se dejansko obrnile proti italijanskemu okupatorju. O tem velikem strahu Italijanov priča več dejstev.

Poveljstvo pehotne divizije »Isonzo« je 10. avgusta 1942 izdalo navodila o ravnanju s katoliškimi oziroma protikomunističnimi formacijami. V teh navodilih ugotavlja, da se cilji italijanske vojske in protikomunističnih formacij do določene mere pokrivajo. Primarni cilj obojih je uničenje komunizma v Ljubljanski pokrajini. Vendar pa, kot ugotavlja general Maccario, ne gre zanemariti dejstva, da je, trenutno sicer drugotni, vendar nezanemarljiv, cilj protikomunističnih skupin tudi osvoboditev izpod italijanske okupacije. Sodelovanje med italijansko vojsko in protirevolucionarnimi silami je torej dobrodošlo, ne sme pa se zgoditi, da bi se te skupine obrnile proti italijanski vojski z njihovim lastnim orožjem. Iz tega razloga je bilo delovanje protikomunističnih skupin podvrženo strogi in neprekinjeni kontroli. Formacijam MVAC je bilo dovoljeno samostojno delovanje le v nujnih primerih, ki so morali biti primerno argumentirani. (AS 1784, fasc. 236/II)

Enako stališče je zagovarjal tudi general Mario Robotti. Ta je na oficirskem sestanku 10. septembra 1942 dejal, da je treba formacije MVAC spodbujati, vendar skrajno previdno. Poudaril je pomen selektivnega izbora poveljniškega kadra in tudi samih miličnikov. (Zbornik dokumentov in podatkov NOB, VI/4: 414)

Iz dokumentacije italijanskega poveljniškega kadra iz časa začetkov formiranja in delovanja MVAC veje duh strahu in previdnosti. Italijani so se kljub vsem prednostim, ki bi jih lahko kolaboracionistična milica prinesla v operativni uporabi, tega bali, saj niso mogli predvideti, v katero smer se bo milica razvila.

O načinu sodelovanja s protikomunističnimi formacijami, z namenom iz njih izluščiti optimalno učinkovitost in obenem poskrbeti za primerno količino nadzora, je veliko razpravljal tudi Obveščevalni urad XI. armadnega zbora. Ta je v operativnem poročilu 20. septembra 1942 poudaril potrebo po podpori in vzpodbujanju MVAC v njihovem boju. Posadke italijanske vojske naj bi podpirale delovanje MVAC z navodili in podporo, s čimer naj bi se izognili nepotrebnim tveganim akcijam. Kljub temu pa vojska milici ne bi smela jemati njenega značaja brezobzirnosti, ki je lasten vsem prostovoljnimi milicam. Zato menijo, da je pripadnike MVAC potrebno povezati z italijansko vojsko preko sistema plač in zagotavljanja osnovnega ekonomskega obstoja kot tudi načrta vključevanja miličnikov v državni aparat po končani vojni. (Zbornik dokumentov in podatkov NOB, VI/4: 440) Dejanski odnos italijanske vojske do formacij MVAC je moč razbrati iz istega poročila, kjer

ta pravi: »Strankarsko mržnjo je treba izkoristiti v naš prid, da dosežemo svoj najbližji cilj, t.j. uničenje komunizma. Hkrati je treba obrzdati protikomunistično gibanje, da ga usmerimo vedno bolj k našim bližnjim in daljnjim ciljem in preprečimo morebitna nevarna iztirjenja,« (Zbornik dokumentov in podatkov NOB, VI/4: 440)

Previdnost italijanske vojske je zaznati iz ohranjene dokumentacije ves čas aktivnega delovanja in obstoja MVAC. Italijane je veliki gnev do komunizma v Sloveniji presenečal in velikokrat tudi pretresel. Italijani niso bili naklonjeni preveliki krvoločnosti miličnikov, ker bi ta lahko izzvala odpor prebivalstva. Tega je italijanska vojska na dolgi rok kljub represalijam želela pridobiti na svojo stran. (Cuzzi: 95)

Iz tega razloga je italijanska vojska po začetnem spodbujanju začela širjenje MVAC kmalu zavirati. General Mario Robotti je 23. novembra 1942 izdal ukaz po katerem se formacije MVAC niso več smele razraščati. Po njegovem mnenju naj bi bilo štiri tisoč miličnikov dovolj za taktične in operativne potrebe italijanske vojske. Namesto kvantitativnega vidika predlaga osredotočenje na kvalitativni vidik. Tako predlaga izvedbo selekcije, ki naj izloči manj zveste in sposobne elemente s takšnimi, ki bodo v večji meri zadovoljevali potrebe vojske. (AS, 1775, fasc. 744/I)

Takšne vrste selekcije so se dejansko izvajale, kar je razvidno iz ohranjenega arhivskega gradiva, kjer zasledimo veliko primerov demobilizacij zaradi zdravstvenih razlogov, starosti, dvomljivega ideološkega prepričanja in podobno.

Italijanska vojska je ocenila, da so protikomunistične formacije, ki so bazirale na katoliški tradiciji, zanje neprecenljive, saj so jim prinašale veliko taktično in operativno prednost v boju s partizanskim gibanjem. Italijani niso zanemarili dejstva, da gre za kolaboracionistično formacijo, ki ji ne gre zaupati, saj bi se bila ta sposobna v ugodnih pogojih zoperstaviti italijanskemu okupatorju. Nadzor nad formacijo se je izvajal posredno in neposredno. Neposredno preko sistema vodenja in poveljevanja, posredno preko birokratskih vzvodov. Sem lahko prištevamo sistem plač, nagrajevanja, napredovanja in socialne pomoči družinam pripadnikov formacije. Neposredna oblika kontrole je bila tudi zadolžitev orožja in opreme. Vsakemu miličniku je kot že omenjeno pripadalo točno določeno število nabojev, katerih tulce je bilo po izstrelitvi potrebno vračati. S tem je italijanska vojska preprečevala zbiranje streliva za druge namene kot samo

protikomunistični boj. V pomanjkljivi opremi in z nezanesljivim strelivom miličniki MVAC niso predstavljali grožnje redni italijanski vojski. Na drugi strani so te pomanjkljivosti v boju nadomestili z izrednim bojnim duhom, visoko motiviranostjo in samoiniciativno požrtvovalnostjo.

Nezaupanje med italijansko vojsko in slovenskimi protikomunističnimi silami je bilo obojestransko. Tudi slednji so se zavedali koristi iz tega simbiotičnega odnosa, za katerega je neizogiben konec predstavljalo uničenje partizanske vojske. Tudi kolaboracionistične protikomunistične enote so pripravljale scenarije v primeru padca komunizma ali kapitulacije Italije. Voditelji gibanja vaških straž oziroma Slovenske zaveze, če pogledamo širše, so se zavedali, da jih italijanska vojska ob zlomu komunizma ne bo več potrebovala.

8. PARTIZANSKA PROTIOFENZIVA

8.1. POLETNA ITALIJANSKA OFENZIVA V LJUBLJANSKI POKRAJINI

8. junija 1942 je poveljstvo italijanske II. armade za področje »Slovenija – Dalmacija« izdalo ukaz o uničenju partizanskega gibanja v Sloveniji. V njem general Mario Roatta ugotavlja nujnost vzpostavitve in ohranjanja reda ter miru, zato izdaja naslednja navodila. V prvi vrsti predlaga uvedbo novih represalij v obliki aretacij, internacij, uničenja ilegalnih tiskarn, radijskih postaj in podobno. V drugi vrsti predvideva izvedbo velike ofenzive, ki naj bi dokončno opravila s komunističnim gibanjem. Kot pravi Roatta: »Ofenzivne operacije so edino učinkovito sredstvo v boju za določen smoter, in - v ostalem – edini, našemu ugledu odgovarjajoči način postopanja,« (Zbornik dokumentov in podatkov NOB, VI/3: 422).

Roatta je na tem mestu razložil med dvema vrstama ofenzivnih operacij, glavnimi in pomožnimi. Glavne operacije so izvajale obsežne sile na relativno ozkem prostoru po načelu koncentracije sil, pomožne operacije pa so izvajale manjše sile proti manjšim skupinam in žepom partizanskih upornikov. Za ofenzivo je imela italijanska vojska na voljo naslednje operativne enote: pehotne divizije »Granatieri di Sardegna«, »Isonzo«, »Cacciatori delle Alpi« ter »Macerata«, III. baterijo 311. pehotnega polka, LXXI. in LXXXI. baterije črnih srajc, 182. mitralješko četo, policijske in podobne sile, 180. in 122. motorizirani oddelek ter po možnosti še dva bataljona črnih srajc »M« ter dve legiji črnih srajc ter inženirske in delavske enote za delo na mejni zapori. Od letalskih sil so imeli na voljo 41. izvidniško eskadriljo ter preostali del letalske grupacije »Sušak«, ki so jo sestavljale 133. izvidniška eskadrilja, 98. bombarderska grupa ter 240. in 241. eskadrilja. (Zbornik dokumentov in podatkov NOB, VI/3: 422-424) Ofenziva je bila zastavljena z namenom prečesati celotno Ljubljansko pokrajino in pri tem enkrat za vselej uničiti partizansko vojsko. Velika ofenziva, ki je bila zasnovana kot nadaljevanje poprejšnjih manjših ofenziv, se je začela in vodila v smislu slogana: »Dovolj je, opravimo s tem,« (Ferenc, 1987: 392).

V operacijah italijanske vojske so od septembra sodelovale tudi enote MVAC, formalno priključene posameznim operativnim enotam italijanske redne vojske. Pri tem so se formacije MVAC izkazale kot izjemno borbene in dobro motivirane.

Velika italijanska ofenziva se je v zgodovino zapisala predvsem po izjemni krutosti in pošastnih represalijah. Streljanja talcev, požiganja, rušenja hiš, takojšnja ustrelitev moških ujetih na bojišču ter množične internacije. Že konec julija so italijanske vojaške oblasti na sestanku z Mussolinijem v Gorici navedle podatek, da je bilo v času ofenzive ubitih 900 ljudi, več kot tisoč za orožje sposobnih moških pa interniranih (Ferenc, 1987: 407).

8.2. NAPADI PARTIZANOV NA POSADKE MVAC

Partizanska vojska je ofenzivo prestala kljub velikim izgubam. Že v začetku septembra 1942 je poveljstvo partizanske vojske v Sloveniji ugotovilo, da morajo partizani nujno uvesti nekatere ukrepe, s katerimi bi italijanski vojski prizadejali protiudarec. Ta je bil nujen predvsem zato, ker je prebivalstvo začelo izgubljati vero v odporniško gibanje, razraščala se je mreža posadk vaških straž, upadla je bojna morala partizanskih enot. (Ambrožič: 15-23)

Nasprotja med vaškimi stražami in partizani so se od začetka vojne naprej stopnjevala tako daleč, da na tem mestu lahko govorimo že o državljanski vojni med partizani in protikomunističnimi silami. Vaške straže so s svojim delovanjem močno ovirale partizansko preskrbo ter zmanjševale njihov ugled pri prebivalstvu. Ideološke razlike so se samo poglobljale, nasilje je rojevalo nasilje.

Zato je bilo nujno: » ... vojaško in politično utrditi partizanske enote, odpraviti njih statičnost in navezanost na določeno območje, do najvišje mere razviti gibljivost vseh enot in s pravilnim postopkom zopet pridobiti izgubljeno zaupanje množic, razorožiti vaške straže in ostro nastopiti proti belogardističnim enotam. S prehodom v protiofenzivo nadaljevati neizprosni boj proti italijanskemu okupatorju in njegovim pomagačem,« (Ambrožič: 34).

Prvi ukrep v smislu zadajanja protiudarca okupatorju je bila reorganizacija partizanske vojske in ustanovitev štirih partizanskih brigad. Prva je bila ustanovljena Gubčeva brigada 4. septembra 1942, ki je združila partizanske čete in bataljone severno in severozahodno od Krke. 12. novembra 1942 je štela 360 mož, 4. decembra istega leta pa 540. (Ambrožič: 28) Druga je bila Cankarjeva brigada ustanovljena 23. septembra 1942, v katero so se

vklučile belokranjske in gorjanske enote. Konec meseca novembra 1942. je štela nekaj več kot 400 mož. (Ambrožič: 28) Na Notranjskem je bila ustanovljena Šercerjeva brigada, ki se je na začetku ustanavljanja srečevala z velikimi težavami. Ustanovljena je bila 6. oktobra 1942. Tomšičeva brigada, ki je nastala iz junija 1942 ustanovljenega bataljona Toneta Tomšiča 16. julija 1942, je bila reorganizirana. Tudi ta brigada se je do novembra srečevala s težavami, saj je delovala razdeljena na bataljone. (Ambrožič: 28-29)

Poleg štirih novo ustanovljenih slovenskih partizanskih brigad, sta v partizanski protiofenzivi jeseni in pozimi 1942 sodelovali tudi dve hrvaški brigadi, IV. hrvatska partizanska brigada in XIII. proletarska udarna brigada »Rade Končar«. (Ambrožič: 29)

Napadi na postojanke vaških straž so se začeli že v zgodnji jeseni 1942 in so pomenili reakcijo na ustanavljanje vse večjega števila postojank vaških straž pod okriljem italijanske ofenzive. Septembra so bile tako napadene postojanke vaških straž Runarsko ter v Loški dolini.

Datum začetka protiofenzive je bil določen za 25. november. Razdeljena je bila na šest etap. V prvi etapi so partizani napadli postojanki vaških straž Suhor in Ajdovec.

26. decembra 1942 so partizani napadli posadko vaške straže na Suhorju. V času napada je bilo na Suhorju 139 vaških stražarjev ter posadka 35 italijanskih vojakov. Napad sta izvedli Cankarjeva brigada in XIII. proletarska udarna brigada »Rade Končar«. 27. novembra je bila posadka vaške straže uničena, Italijani so imeli 9 mrtvih in 19 ranjenih, vaški stražarji 38 mrtvih, 23 ranjenih in 91 zajetih, 8 je bilo ustreljenih. Partizani so imeli 8 mrtvih in 13 ranjenih. (Ambrožič: 41-48) Napad na Suhor je bil prvi večji uspeh partizanov proti vaškim stražam, ki so času italijanske ofenzive rasle na področju Notranjske in Dolenjske, s čimer so protikomunističnim silam zadali večji udarec in si tako začeli pridobivati nazaj v ofenzivi izgubljeno legitimnost pri prebivalstvu.

Naslednji večji napad na posadke vaških straž je bil napad na Ajdovec. V Ajdovcu je bila vaška straža ustanovljena 20. oktobra 1942. 11. decembra 1942 zvečer sta Tomšičeva in Gubčeva brigada napadli Ajdovec, ki je kljub italijanski pomoči 12. decembra zjutraj padel. V bojih za Ajdovec je padlo 40 vaških stražarjev, 10 je bilo ranjenih in 18 ujetih. Italijani so imeli tri mrtve. Po padcu Ajdovca na območju med Žužemberkom, Stražo, Novim mestom

in Trebnjem ni bilo več ustanovljene nobene postojanke vaških straž. (Ambrožič: 48-54) V prvi etapi protiofenzive so se partizani zapletli v boje z vaškimi stražami v Bušnji vasi in Velikem Lipovcu.

V drugi etapi protiofenzive so partizani napadli še več postojank vaških straž na območju krajev Trebnje - Sv. Križ - Ljubljana. Najpomembnejši in največji postojanki na tem območju sta bili Primskovo in Polica. Poleg postojank MVAC so partizani napadali tudi posadke italijanske vojske, njihove utrjene objekte, železniške proge in podobno. Tako so na primer zavzeli posadko v Dobu v dolini reke Mirne. 3. januarja 1943 je Tomšičeva brigada napadla in zavzela postojanko MVAC Dolenja vas, ki ni nudila bistvenejšega odpora. Prav tako sta se hitro vdali dve postojanki MVAC v dolini Temenice isto noč. Cankarjeva brigada je 3. januarja zvečer napadla MVAC Primskovo, ki se je dokončno razbežala 5. januarja. Partizani so postojanko porušili in s tem onemogočili takojšnjo vrnitev vaške straže. (Ambrožič: 69)

13. januarja, po regrupaciji partizanskih enot, so te napadle Šentvid. Tamkajšnja posadka je štela približno 300 mož, v Sv. Roku pa je imela še zaščitno posadko 100 mož. V vaseh Sela pri Št. Pavlu in Stična pa še dve manjši posadki. 14. januarja so partizani napadli Šentvid, tam izpraznili in zažgali tovarno usnja ter se umaknili. Cankarjeva brigada je napadla Sv. Rok in bila odbita. Prav tako je bila v Selih pri Sv. Pavlu odbita Gubčeva brigada. (Ambrožič: 73) 17. januarja je bila Cankarjeva brigada neuspešna pri napadu na postojanko MVAC Polica.

Ob začetku nemške IV. ofenzive na območju Hrvaške in Bosne, so slovenske partizanske brigade odšle na območje Hrvaške, kjer so se borile do konca meseca februarja. Po vrnitvi v Slovenijo so v četrti etapi nadaljevale protiofenzivna delovanja. Osredotočile so se na območje Gorjancev. Glavna tarča napada je postala kartuzija Pleterje.

V Pleterjih si je MVAC uredila močno utrdbo. Prvi vaški stražarji so tja prišli v začetku meseca novembra 1942 in njihovo število je kmalu naraslo na nekje med 250 in 300 mož. Partizani so kartuzijo napadli 18. februarja. Glavno breme napada je nosila Cankarjeva brigada. XIII. proletarska udarna »Rade Končar«, Tomšičeva in Gubčeva brigada so bile zadolžene za varovanje smeri, iz katerih bi lahko prišla pomoč obleganemu samostanu. Obleganje Pleterij je trajalo od 18. do 20. februarja, ko so partizani samostan zažgali. 21.

februarja se je do posadke uspela prebiti italijanska enota iz Šentjerneja, ki je krila umik posadke iz samostana. (Ambrožič: 128-137)

4. marca 1943 so partizani napadli relativno majhno posadko italijanske vojske v Metliki, kjer so bili po celodnevnem boju odbiti. 5. marca so partizani zapustili Belo krajino.

Med 5. in 21. marcem 1943 je trajala peta etapa partizanske ofenzive in sicer na območju Suhe krajine. 16. marca je Cankarjeva brigada napadla postojanko MVAC Hočevje. Tam je bilo nastanjenih približno 60 vaških stražarjev. Šercerjeva brigada je isti dan napadla Korinj s približno 40 pripadniki MVAC. Tomšičeva brigada pa MVAC Ambrus s približno 70 miličniki in 30 italijanskimi vojaki. (Ambrožič: 162-164) Partizani so istega dne vdrli v Ambrus in ga ob odporu vaških stražarjev in italijanskem letalskem bombardiranju zažgali. Iz Zagradca je v Ambrus na pomoč prišla skupina 130 italijanskih vojakov, ki so jo partizani napadli in ji zaplenili nekaj orožja. (Ambrožič: 166) Istega dne so Italijani v Hočevje poslali enoto 250 moških. 17. marca so se nadaljevali siloviti napadi na Korinj in Ambrus, vendar neuspešno. Italijani so začeli v Suhi krajini koncentrirati svoje enote in razmerje je kmalu preraslo na 1:1, z italijansko prednostjo v oborožitvi in utrjenih objektih. Tako na italijanski kot na partizanski strani je bilo po 2000 moških. (Ambrožič: 172) Sledili so boji na Malem vrhu, Topli rebri, v Starem logu in Ambrusu. 19. marca so se partizani odločili za umik iz Suhe krajine. Protiofenziva v Suhi krajini ni bila uspešna, saj partizani niso uresničili svojega načrta in osvobodili področja.

V zadnjem obdobju protiofenzive so se partizani premaknili na področje Ribnice. Tam so Italijani imeli manjšo posadko 150 moških. 22. marca se je ta posadka v vaseh Dane, Nova Štifta in Kot spopadla s Šercerjevo brigado 400 moških, ki jih je odbila. V noči z 22. na 23. marec so Cankarjeva, Šercerjeva in Tomšičeva brigada krenile proti Ribnici. V noči na 24. marec je Šercerjeva brigada napadla postojanko MVAC Dolenja vas, ki se je pod italijansko zaščito umaknila. Boji za Ribnico so se začeli 24. marca, 26. marca so se partizani odločili za umik. Pri umiku so se zapletli v boj z Italijani v Jelenovem žlebu, kjer so imeli Italijani 106 mrtvih in 102 ranjena. (Ambrožič: 210)

V partizanski protiofenzivi, ki je trajala od druge polovice novembra 1942 pa do konca marca 1943, so partizani Italijanom in MVAC zadali precejšnje izgube ter močno vplivali na njihovo bojno moralo. Glavna naloga protiofenzive je bila uničiti čim več postojank vaških

straž oziroma MVAC, saj so te s svojo prisotnostjo po vaseh ovirale delovanje partizanskega gibanja. Naloga je bila delno izpolnjena, saj vaške straže zaradi delovanja partizanov niso mogle nastajati tako neovirano kot prej pod zaščito italijanske ofenzive. V teh bojih so imeli vaški stražarji oziroma pripadniki MVAC 93 padlih, 114 ranjenih in 118 ujetih (Ambrožič: 222). Italijani so imeli 432 padlih, 479 ranjenih in 33 ujetih (Ambrožič: 221). Partizani pa 138 padlih in 305 ranjenih (Ambrožič: 229).

9. KAPITULACIJA ITALIJE IN RAZPAD MVAC

Fašistična Italija je kapitulirala 8. septembra 1943. Do zloma fašističnega režima in poraza njegovih vojaških sil je prispevalo več dejavnikov, zadnji udarec pa mu je zadalo zavezniško izkrcanje na Siciliji 10. julija 1943 in prodiranje zavezniške vojske proti severu države. Ob kapitulaciji italijanske vojske je italijansko ozemlje zasedla nemška vojska in se tako zoperstavila prodiranju zavezniških sil proti severu po Apeninskem polotoku.

Kapitulacija Italije je prinesla zmedo v vrste slovenskega protikomunističnega tabora. Negotov položaj so čutile predvsem tiste skupine, ki so bile z Italijani v odkritem kolaboracionističnem odnosu. Slednje je veljalo predvsem za vaške straže, vključene v MVAC. Ta bi se morala s kapitulacijo italijanske vojske prav tako predati zahodnim zaveznikom. Prisiljene so bile sprejeti ukrepe za lastno preživetje. Posadke MVAC na terenu, torej po vaseh in mestih so po dezintegraciji italijanske vojaške strukture, in predvsem neposredne zaščite s strani italijanskih posadk, postale prva tarča partizanske vojske. Slednja je s kapitulacijo Italije izkoristila vrzel nastalo po odhodu Italijanov in prihodu nemškega okupatorja za obračun s protikomunističnim taborom. Prišel je trenutek, ko se je partizansko gibanje odločilo v celoti realizirati cilje zadane že v jesenski in zimski protiofenzivi. Dokončno so želeli uničiti vaške straže in druge protikomunistične formacije.

V pričakovanju kapitulacije Italije je slovenski protirevolucionarni tabor začel zopet živahno politično delovati in iskati možnosti prilagoditve na novonastale razmere. Pojavilo se je vprašanje kaj storiti. Na enem polu so bili zagovorniki odhoda v ilegalo in prenehanja kolaboracije, bili so proti sklenitvi podobnega sporazuma z Nemci, kot so ga poprej imeli z Italijani. Ta pristop so zagovarjali Novakovi četniki. Drugi tabor, s predvojno SLS in organizatorico vaških straž na čelu, pa je zagovarjal stališče, da naj enote ostanejo na

mestu in še naprej izvajajo naloge kot poprej, protikomunistični boj naj ostane še vedno na prvem mestu. Do dogovora med skupinami protikomunističnega tabora ni prišlo. Novakovi četniki so zagovarjali združitev vaških straž in četnikov pod vodstvom slednjih, vendar zaradi ideoloških in verjetno tudi osebnih nasprotovanj ta prehod ni bil učinkovito izveden. Novakov načrt je bil pričakati zaveznike in se jim predstaviti kot legitimno odporiško gibanje. Major Novak je skušal svoj vpliv uveljaviti preko Slovenske zaveze, ki ga je kljub notranjim nasprotovanjem priznavala kot poveljnika jugoslovanske vojske v Sloveniji. Prehod dela vaških stražarjev v četnike je sicer bil izveden, tako sta se na terenu izoblikovala dva četniška odreda. Eden v ilegali pri postojanki Orle in drugi, Novakov odred. Vendar je Slovenska legija delovanje majorja Novaka in četniškega gibanja ovirala do te mere, da se protirevolucionarni tabor dejansko nikoli ni združil. Četniki so med drugim skušali vzpostavljati stike tudi s partizani, vendar zaradi medsebojnega nezaupanja in preteklih dogodkov do tega sodelovanja nikoli ni prišlo. Ravno nasprotno je Slovenska legija odločno nasprotovala kakršnikoli obliki sodelovanja s partizani.

Bivši poveljnik ljubljanske mestne straže podpolkovnik Ernest Peterlin, nasprotnik odhoda v ilegalo, je predlagal ustanovitev oblikovanja Slovenske narodne vojske. Njeno jedro so tvorile vaške straže, poveljstvo pa je bilo poverjeno Ernestu Peterlinu. Ta je enote na papirju razdelil na 5 vojaških področij oziroma 19 bataljonov. Kot »slovenski goščarji« naj bi pričakali zaveznike in se z njihovo pomočjo zoperstavili Nemcem. Ob kapitulaciji Italije pa Peterlin ni prevzel poveljstva. Velik del protikomunističnih sil se je razpršil in razpadel, miličniki so množično zapuščali enote in se vračali na svoje domove. En del se je zapletel v neizogiben spopad s partizani, ki so bili odločni pred prihodom Nemcev obračunati s poprejšnjimi kolaborantskimi enotami. Manjši del protikomunističnih sil, ki je po porazu na Turjaku in v Grčaricah še ostal v formaciji, se je kasneje pridružil enotam Slovenskega domobranstva, kolaboracionistični enoti pod nemškim poveljstvom.

Postojanke vaških straž in četnikov na terenu so bile po kapitulaciji Italije pod partizanskim pritiskom prisiljene v umik in koncentriranje po posameznih večjih postojankah. Obstajal je načrt o oblikovanju dveh brigad, ki pa ni bil nikoli uresničen. Enote vaških straž so se v nekaj dneh skoncentrirale na gradu Turjak. Okoli njih so partizani sklenili obroč 13. septembra 1942. Turjak je padel 19. septembra. Partizanska vojska je zajela 695 ujetnikov (Ferenc, 2002: 339). Ujetnike so naslednji dan prepeljali v Velike Lašče, od tam pa v Kočevje na sojenje. Manjšo skupino vaških stražarjev je partizanska vojska izpustila,

večina pa je bila podvržena sojenju pred vojaškimi sodišči. Velika večina teh je bila obsojena na smrt in na področju Kočevskega usmrčena. Prvemu kočevskemu procesu je sledil še proces v Ribnici. Velika skupina vaških stražarjev in četnikov je bila pobita brez sojenja ob začetku nemške ofenzive jeseni 1943. (Ferenc, 2002)

Druga skupina slovenskega protipartizanskega tabora, četniki, se je skoncentrirala na področju Grčaric, kjer jih je partizanska vojska premagala 10. septembra 1942 po dveh dneh obleganja.

Na tem mestu je potrebno poudariti, da je veliko pripadnikov tako vaških straž kot četnikov v pogojih zmede zaradi kapitulacije Italijanske vojske dezertiralo, nekaj jih je odšlo v partizane ali domov. Ob kapitulaciji Italije se je pojavila tudi zmeda glede tega, kdo je zaveznik in kdo nasprotnik. Partizansko narodnoosvobodilno gibanje je bilo edino, katerega definicija nasprotnika se ni spremenila. Protikomunistične sile so se ob kapitulaciji obračale zdaj na eno, zdaj na drugo stran in pri tem skušale sklepati zavezništva med seboj pa tudi s partizani. Zavedali so se namreč, da jih brez italijanske podpore čaka v partizanski vojski močan nasprotnik. Poleg tega je postajalo jasno, da bodo sile osi vojno izgubile, zaradi česar bi se lahko sami znašli na strani poražencev. Protikomunistične sile so v času pred in neposredno po kapitulaciji italijanske vojske veliko taktizirale, praktične rešitve pa niso dosegle. Zaradi tega je lahko tako hitro, praktično v nekaj dneh partizanska vojska premagala in uničila vaške straže in četnike. Trdimo lahko tudi, da je bojna morala pripadnikov razpadle protikomunistične milice razpršene po velikem ozemlju iz različnih razlogov upadla. Izgubili so velikega zaveznika v obliki italijanske vojske, zaradi taktiziranja niso bili več jasni ideološki temelji, na katerih so bile osnovane, njihovo vodstvo se je izkazalo za nesposobno sprejemati dejanske odločitve in podobno. Na drugi strani so imeli partizani v tem času že močno in dobro organizirano vojsko. Ob kapitulaciji italijanske vojske so bili v prednosti pred protikomunističnimi silami, kar so tudi izkoristili. Ideološko je OF za seboj imela praktično večino prebivalstva, njihov primarni sovražnik je bila domača kolaboracija takoj za okupatorjem. To stališče se od začetka pa do konca druge svetovne vojne ni spreminjalo.

Partizanska vojska ni uspela uničiti vseh protipartizanskih sil, ostalo je nekaj posameznih žepov vaških straž in četnikov, ki so ob prihodu Nemcev jeseni leta 1943 tvorili kolaboracionistično Slovensko domobranstvo. Vendar lahko trdimo, da je partizansko

odporniško gibanje v Grčaricah in na Turjaku premagalo glavnino protirevolucionarnih sil. Veliko večino teh so tvorile vaške straže, oziroma do kapitulacije Italije Prostovoljna protikomunistična milica. Slednja je formalno prenehala obstajati na dan kapitulacije italijanske vojske, saj je gledano s tega stališča kot njen formalni del kapitulirala skupaj z njo.

10. VERIFIKACIJA HIPOTEZ

Na začetku diplomskega dela sem postavila hipotezo, v kateri sem trdila, da MVAC oziroma vojaške enote vanjo vključene, brez podpore italijanske vojske na slovenskem prostoru na bi mogle predstavljati relevantnega nasprotnika partizanskemu gibanju oziroma NOB ter se obdržati kot formacija. Svojo hipotezo na tem mestu potrjujem.

Italijanska vojska je vaškim stražam oziroma formaciji MVAC predstavljala tehnično-materialno bazo za oborožitev in opremo. Razen orožja, ki so ga vaške straže zbrale pred formalnim oblikovanjem MVAC iz ostankov kapitulirane jugoslovanske vojske, je vse ostalo orožje in strelivo priskrbela italijanska vojska. Ta je špartansko, pa vendarle, arzenale MVAC dosledno popolnjevala in nadomeščala porabljeno strelivo. Poleg tega je italijanska vojska pripadnikom MVAC dobavljala obleko in opremo, jim izplačevala plače ter druge oblike denarnih nadomestil. Pripadniki MVAC so imeli formalnopravno enak status kot italijanski vojaki redne vojske. Vaške straže so se v manjši meri sicer tudi financirale in opremljale same, vendar ti viri niso pokrili vseh potreb formacije.

Na tem mestu potrjujem tudi svoji delovni hipotezi. Prva se je glasila, da je italijanska vojska MVAC dajala veliko materialno in tehnično podporo, brez katere ta ne bi mogla delovati. MVAC je res dobivala materialna sredstva in orožje tudi iz dugih virov, vendar so bili s količinskega vidika ti zanemarljivi v primerjavi s podporo, ki so jo dobivali od Italijanov. Vaške straže brez italijanske vojske v tedanjih pogojih pičle preskrbljenosti z orožjem in opremo, težavami s popolnjevanjem in preskrbo ne bi mogle predstavljati enakovrednega nasprotnika partizanski vojski, ki je večinoma uporabljala gverilski način bojevanja.

V svoji drugi delovni hipotezi sem trdila, da je italijanska vojska dajala naloge MVAC, jo usmerjala in neprekinjeno nadzirala. To hipotezo na tem mestu potrjujem, saj je MVAC delovala vedno pod budnim formalnim in neformalnim nadzorom italijanske vojske. Zaradi svojega statusa in odvisnosti od Italijanov je sprejemala tudi neposredne ukaze, ki so se dotikali polja njenega delovanja. Naloge MVAC je določila italijanska vojska.

MVAC oziroma vaške straže ne bi mogle obstajati v takšnem formatu brez podpore italijanske vojske. Posreden dokaz za takšno trditev je tudi kapitulacija Italije in dogodki, ki so temu sledili. Tudi sama formacija Slovenskega domobranstva nakazuje, da protikomunistične sile na Slovenskem niso bile sposobne samostojnega nastopanja. Razloge za to lahko iščemo v veliki ideološki in politični razdrobljenosti, ki so se ji je kasneje nedvomno pridružila tudi osebna nesoglasja in antipatije voditeljev slovenskega protikomunističnega gibanja.

11. ZAKLJUČEK

Slovenci na italijanskem okupacijskem območju so se med drugo svetovno vojno znašli v ambivalentnem okolju, kjer so nasilje izvajale tri oborožene skupine. Na eni strani je represalije s čiščenjem, protipartizanskim bojem, z internacijami in streljanji talcev izvajal okupator. Na drugi strani so kot odporiško gibanje nasilje nad svojimi nasprotniki in rekvizicije izvajali partizani. Na tretjem bregu pa so svojo legitimnost pri prebivalstvu skušale doseči tudi protirevolucionarne sile, velikokrat z nasiljem. Slednje so se iz močnega nasprotovanja Osvobodilni fronti in komunizmu podale na pot kolaboracije ter tako zgodovinsko gledano izgubile vsako možnost za legitimizacijo svojega cilja delovanja.

MVAC je bila prva slovenska kolaboracionistična formacija. Kot takšna najverjetneje ni dosegla svojega optimalnega potenciala. Njeno delovanje je močno oviral italijanski nadzor in ukrepi, ki so ohranjali moč teh formacij v določenim postavljenih okvirih. Nemogoče je predvideti, v katero smer bi se razvile vaške straže, v primeru, da se ne bi odločile za kolaboracijo. Najverjetneje ne bi predstavljale pomembnejšega nasprotnika partizanom in bi bile omejene na manjši polmer delovanja. Neizpodbitno ostaja dejstvo, da je MVAC v obstoječih okvirih predstavljala pomembnega nasprotnika partizanom, katerim je posredno in direktno zadala več udarcev. Nепrecenljivo je bilo njihovo poznavanje ozemlja in ljudi, ki je združeno z veliko politično mržnjo predstavljalo pomemben negativni dejavnik pri osvobajanju slovenskega prostora med drugo svetovno vojno.

12. LITERATURA:

12.1. ARHIVSKI VIRI

- ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE, fond 1775, »*Poveljstvo XI. armadnega zbora*«, fasc. 740-747.
- ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE, fond 1784, »*Poveljstvo kraljevih karabinjerjev XI. armadnega zbora v Ljubljani*«, fasc. 236.
- ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE, fond 1895, »*Milizia volontaria anticomunista*«, fasc. 120, 120B.

12.2. ZBORNICI ARHIVSKIH VIROV

- Saje, Franček (et al) (1956): *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov. Del VI. Knjiga 3. Borbe v Sloveniji 1942 (junij-avgust)*. Državna založba Slovenije. Ljubljana.
- Saje, Franček (et al) (1958): *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov. Del VI. Knjiga 4. Borbe v Sloveniji 1942 (september-december)*. Državna založba Slovenije. Ljubljana.
- Ferenc, Tone (et al) (1960): *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI. Knjiga 5. Borbe v Sloveniji 1943 (januar-april)*. Državna založba Slovenije. Ljubljana.
- Ferenc, Tone (ur.) (1964): *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 2. april 1942 - julij 1942*. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Ljubljana.
- Ferenc, Tone (1987): *Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941-1942*. Založba Obzorja. Maribor.
- Ferenc, Tone (ur.) (2000): *Rab – Arbe – Arbissima. Konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941-1943. Dokumenti*. Društvo piscev zgodovine NOB in Inštitut za novejšo zgodovino. Ljubljana.
- Ferenc, Tone (1999): *»Ubija se premalo«. Obsojeni na smrt – talci – ustreljeni v Ljubljanski pokrajini 1941-1943. Dokumenti*. Inštitut za novejšo zgodovino, Društvo piscev zgodovine NOB. Ljubljana.

- Ferenc, Tone (2001): »Gospod visoki komisar pravi...« *Sosvet za Ljubljansko pokrajino. Dokumenti*. Inštitut za novejšo zgodovino, Društvo piscev zgodovine NOB. Ljubljana.

12. 3. KNJIGE

- Ambrožič, Lado – Novljan (1965): *Partizanska protiofenziva*. Zavod Borec. Ljubljana.
- Brignoli, Pietro (1995): *Maša za moje ustreljene. Iz dnevnika vojaškega kaplana*. Goriška Mohorjeva družba. Gorica.
- Cuzzi, Marco (1998): *L'Occupazione Italiana della Slovenia (1941-1943). Stato Maggiore dell'Esercito. Ufficio storico. Rim*.
- Ferenc, Tone (1967): *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Založba Obzorja. Maribor.
- Ferenc, Tone (2002): *Dies irae. Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*. Modrijan. Ljubljana.
- Klanjšček, Zdravko (ur.) (1978): *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 – 1945*. Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Ljubljana.
- Korošec, Ivan (1993): *Prva nacionalna ilegala. »Štajerski bataljon«*. Ilex – Impex. Ljubljana.
- Saje, Franček (1952): *Belogardizem*. Slovenski knjižni zavod. Ljubljana.
- Kovač, Mirko (zbral in uredil) (2003): *Po sledih vaških straž: ob 60. obletnici prvega montiranega procesa na Slovenskem*. Salve. Ljubljana.
- Lešnik, Doroteja in Tomc, Gregor (1995): *Rdeče in črno. Slovensko partizanstvo in domobranstvo*. Znanstveno in publicistično središče. Ljubljana.
- Nenezić, Dragan S. (1999): *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941-1943*. Vojnoistorijski inštitut vojske Jugoslavije. Beograd.
- Sruk, Vlado (1995): *Leksikon politike*. Založba obzorja. Maribor.
- Tomšič, dr. Ivan (1942): *Vojno in nevtralnostno pravo*. Nova založba. Ljubljana.